

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра філософії та соціології

З. А. Сивогракова, Н. В. Алексєєнко

**ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ
ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Конспект лекцій

з дисциплін

«ПСИХОЛОГІЯ», «ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

Харків – 2019

Сивогракова З. А., Алексєєнко Н. В. Психологія розвитку та професійного становлення особистості: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2019. – 60 с.

Конспект лекції розроблено відповідно до змісту і структури робочих програм дисциплін «Психологія», «Психологія і соціологія». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисциплін і покликаний розширити теоретичне і практичне наповнення змісту тем «Особистість. Розвиток особистості».

Робота має дві частини: теоретичну і практичну. У теоретичній частині розглядаються поняття особистості, періодизації її розвитку, психологічні характеристики дорослої особистості; психологічний зміст поняття професії та етапи професійного становлення особистості, кризи професійного становлення, професійні особистісні деформації.

У практичній частині, крім питань для обговорення, практичних психологічних завдань, є також набір психологічних методик для самодіагностики студентами індивідуальних особливостей особистості, зокрема мотиваційної сфери, здібностей, Я-концепції.

Рекомендується для студентів економічних і технічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

Табл. 1, бібліогр.: 30 назв.

Конспект лекції розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 22 червня 2018 р., протокол № 14.

Рецензент

проф. І. Д. Загрійчук

З. А. Сивогракова, Н. В. Алексєєнко

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ
ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
ОСОБИСТОСТІ

Конспект лекцій
з дисциплін

«ПСИХОЛОГІЯ», «ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

Відповідальний за випуск Алексєєнко Н. В.

Редактор Третьякова К. А.

Підписано до друку 09.11.18 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк. арк. 2,5. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1 Психологія особистості, розвитку особистості: концепції, періодизації, розвиток особистості у зрілому віці.....	5
1.1 Підходи до питання рушійних сил розвитку особистості.....	5
1.2 Розуміння особистості й особливостей її розвитку в різних теоріях західної психології.....	6
1.3 Вивчення особистості у вітчизняній психологічній традиції.....	10
1.3.1 Концепція «людинознавства» Б. Г. Ананьєва.....	11
1.3.2 Культурно-історична теорія Л. С. Виготського.....	11
1.3.3 Особистість у теорії діяльності О. М. Леонтьєва.....	13
1.3.4 Концепція особистості Г. С. Костюка.....	14
1.4 Періодизації розвитку особистості.....	15
1.5 Культурно-історична концепція психічного розвитку Л. С. Виготського та теорія типів діяльності Д. Б. Ельконіна.....	18
1.6 Характеристика розвитку особистості у зрілому віці.....	21
Питання до самоперевірки.....	22
2. Психологія професії. Особистість і професія.....	24
2.1 Поняття професії. Типи професій. Професіограма.....	24
2.2 Професійне самовизначення особистості.....	28
2.3 Етапи професійного становлення особистості.....	29
2.4 Кризи професійного становлення.....	32
2.5 Проблема професійної особистісної деформації: ознаки, шляхи попередження.....	36
Питання до самоперевірки.....	40
Теми доповідей та рефератів.....	41
Питання для обговорення, практичні психологічні завдання..	41
Психодіагностичний практикум.....	45
Список літератури.....	58

ВСТУП

Особистість у своїй неповторності й унікальності є однією з найцікавіших проблем сучасної психології. Ми потребуємо того, щоб, розуміти самих себе, знати основні закономірності становлення себе та інших людей як особистостей. Нам важливо знати, які фактори впливають і визначають зміст цього процесу, його результати. Адже всі ми прагнемо успішної самореалізації, щасливого життя, а людство в цілому потребує досягнень в науці і техніці, економіці і культурі. Прогресивний розвиток у всіх цих сферах важко уявити без розуміння внутрішніх психологічних процесів, що відбуваються з людиною як особистістю.

Та саме поняття особистості належить до найбільш суперечливих і складних щодо його розуміння у сучасній психології. Немає у психологів як єдиного, загальноприйнятого визначення особистості, так і єдиної відповіді на питання, які процеси відбуваються у ході її психологічного розвитку, якими є рушійні сили її становлення. У різноманітті наукових поглядів виявляється як складність самого феномена особистості, так і можливість у напрацюванні різних за своїм змістом підходів до психолого-педагогічного, менеджерського, управлінського впливів на неї.

Актуальним для сучасної психологічної, а також управлінської науки і практики є питання професійного розвитку і становлення особистості. Проблема професійно важливих якостей, вимог професії до особистості, відповідності індивідуальних характеристик людини тому чи іншому типові діяльності, механізми і закономірності становлення особистості професіонала, кризи професійного становлення, а також умови й особливості формування і відповідні шляхи запобігання професійним деформаціям – неповний перелік психологічних аспектів, без ґрунтового розуміння яких важко уявити собі компетентного управлінця, професіонала у сучасних умовах, що відрізняються дедалі більш зростаючими вимогами ринку, виробництва до фахівців у їхній здатності ефективно адаптуватися, розвиватися і самоздійснюватися у професії.

1 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ, РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: КОНЦЕПЦІЇ, ПЕРІОДИЗАЦІЇ, РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У ЗРІЛОМУ ВІЦІ

Підходи до рушійних сил розвитку особистості. Розуміння особистості й особливостей її розвитку в різних теоріях західної психології. Визначення особистості у вітчизняній психологічній традиції. Періодизації розвитку особистості. Культурно-історична концепція розвитку особистості Л. С. Виготського і теорія «провідних типів діяльності» Д. Б. Ельконіна. Характеристика розвитку особистості у зрілому віці.

1.1 Підходи до питання рушійних сил розвитку особистості

Традиційно в психології виокремлюють три підходи до дослідження процесу розвитку особистості: біогенетичний, соціогенетичний і персоногенетичний. Зазначені підходи виділяються залежно від чинників, що переважно визначають розвиток особистості. Це можуть бути успадковані якості та властивості або набуті в процесі взаємодії з іншими людьми під впливом середовища тощо. Розглянемо кожен із названих напрямів.

Представники біогенетичного напрямку вважають, що розвиток особистості визначається антропогенетичними властивостями (наприклад, біологічним віком, статтю, нейродинамічними властивостями, органічними потребами, потягами, темпераментом тощо). Вроджені фізіологічні та психічні особливості проходять різні стадії дозрівання і визначають онтогенетичний розвиток конкретного індивіду.

В межах соціогенетичного напрямку акцентується вивчення процесів соціалізації людини, засвоєння нею соціальних норм і ролей, набуття соціальних настанов і ціннісних орієнтацій тощо. Відповідно, особистість стає сама собою через засвоєння суспільних форм та способів поведінки, а чинник спадковості майже не враховується.

На відміну від представників біогенетичного та соціогенетичного напрямків, психологи персоногенетичної орієнтації чинниками, що суттєво визначають розвиток особистості вважають внутрішню активність, здатність робити вибір та приймати за нього відповідальність, «Я-концепцію», самосвідомість, прагнення до творчості та самореалізації, пошук сенсу власного життя тощо. На їх думку, внутрішні прагнення людини в більшій мірі визначають розвиток особистості, ніж спадковість та суспільна поведінка.

У вітчизняній психологічній традиції велике значення для розуміння процесу розвитку особистості, зокрема його чинників, має культурно-історичний системно-діяльнісний підхід, започаткований Л. С. Виготським та О. М. Леонтьєвим. Зазначений підхід спирається на розуміння спільної діяльності і спілкування, за допомогою яких здійснюється залучення особистості до культури, головними факторами розвитку особистості. А спадкові психофізіологічні властивості індивіда та особливості соціокультурного середовища є джерелами, що визначають специфіку онтогенетичного розвитку конкретної особистості. В межах системно-діялісного підходу особистість розглядається як відносно стійка сукупність психологічних властивостей та результат включення індивіда до системи міжособистісних зв'язків.

1.2 Розуміння особистості та особливостей її розвитку в різних теоріях західної психології [19, с.97-100]

Розуміння особистості в західній психологічній традиції має певні відмінності від вітчизняного. Слід зазначити, що перші теорії дитячого розвитку з'являються ще в епоху Відродження, коли психології ще не існувало як самостійної науки. Серед теорій того часу особливу увагу привертають теорії Д. Локка та Ж. Ж. Руссо.

Наприклад, англієць Д. Локк вважав, що дитина народжується *tabula rasa*, тобто «чистою дошкою». На його думку, немовлята не мають жодних вроджених властивостей чи здібностей, а їхній розвиток залежить лише від соціального оточення.

На відміну від нього, француз Ж. Ж. Руссо наголошував, що розвиток особистості генетично обумовлений, а дитина від природи наділена високоморальними почуттями і здатністю до впорядкованого, здорового розвитку. Саме тому неправильні виховні впливи дорослих можуть нашкодити дитини.

Сучасні уявлення щодо розвитку особистості, які склалися в західній психології можна розподілити на декілька напрямів, зокрема: психодинамічний (психоаналіз і теорія рис), соціодинамічний (біхевіоризм, наприклад, теорія ролей і теорія соціального навчання) і гуманістичний (теорія само актуалізації тощо).

Згідно з основними положеннями **психоаналізу** (З. Фрейд), особистість знаходиться у перманентному конфлікті із суспільством, оскільки її потяги, прагнення, інстинкти суперечать вимогам суспільства, його нормам. На думку Фрейда, особистість складається із трьох основних психологічних компонентів: «Воно» (Id), яке складається з найбільш примітивних, інстинктивних потягів, що прагнуть до негайного задоволення, «Я» (Ego) – підструктура особистості, пов'язана зі свідомістю, керує контактами із зовнішнім світом і відповідає за прийняття рішень, «Над-Я» (Super-Ego) – містить систему норм, цінностей та етики, яка є результатом інтеріоризації суспільних норм і правил поведінки.

Представники **неофрейдизму** намагалися пов'язати природу несвідомого ядра психіки з соціальними умовами життя людини. На їхню думку, людина у своїй поведінці і діяльності керується не тільки біологічними потребами і несвідомими потягами, але й набутими прагненням до безпеки і самореалізації (К. Хорні), образами себе та інших людей, що склалися у ранньому дитинстві (Г. Саллівен), впливами соціоекономічної структури суспільства (Е. Фромм).

Якщо у традиційному психоаналізі початок формування особистості дитини пов'язується з виникненням конфлікту між прагненням до задоволення біологічних потреб дитини і соціально-культурними цінностями, то в межах неофрейдизму – з виникненням перших життєвих невдач у задоволенні важливих потреб, що призводять до появи комплексів.

Водночас, слід зазначити, що в обох напрямках розвиток особистості пов'язується з глибокою психологічною травмою і сильним емоційним переживанням, сліди якого зберігаються протягом усього життя. Подальший розвиток особистості визначається тим, наскільки їй вдасться пережити відповідну травму і позбутися комплексів.

Весь процес особистісного перетворення подається як боротьба несвідомих потягів, породжуваних або органічними потребами (статева потреба, страх, агресивність), або комплексами. Особистісні новоутворення розглядаються як результат відповідної боротьби, а роль соціально-виховних впливів зводиться до формування захисних механізмів особистості.

Розуміння розвитку особистості в психоаналітичній традиції виходить з того, що здебільшого ми чітко не знаємо або не в змозі визначити, чому люди діють так, а не інакше. Зародки поведінки вбачаються у несвідомому, а соціальним регулятором поведінки є «Над-Я».

У процесі індивідуального розвитку рівні функціонування особистості – «Воно», «Я» і «Над-Я», не виникають одночасно. Онтогенетично першим, з моменту народження, з'являється «Воно». «Я» розвивається у процесі зростання зусиль дитини, спрямованих на задоволення її основних потреб у взаємодії з оточуючими людьми. Через декілька років з'являється «Над-Я», як своєрідне внутрішнє уявлення соціальних цінностей і норм. Шляхи розвитку «Воно», «Я» і «Над-Я» складним чином переплітаються зі стадіями дитячого психосексуального розвитку.

Зовсім протилежними є уявлення щодо особистості та її розвитку з точки зору **біхевіоризму** (Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Б. Скіннер) і запропонованої на його основі теорії соціального навчання. Особистість – це сукупність поведінкових реакцій, властивих певній людині; досвід, набутий нею у процесі життя; набір засвоєних моделей поведінки. Тобто особистість представляє собою організовану і відносно стійку систему навичок.

Згідно з теорією ролей, розвиток особистості починається тоді, коли вона стає здатною до рольової імітації. Кожна нова

роль робить свій внесок у розвиток особистості, і кінцевий результат залежить від того, скільки і які різноманітні соціальні ролі людині в житті довелося зіграти. Оскільки різноманітність ролей задається умовами життя, розвиток особистості залежить від соціальних впливів і внутрішньо обмежений лише можливістю зміни поведінки і гнучкого пристосування до зовнішніх умов.

Теорія соціального наочіння (А. Бандура) розглядає особистісний розвиток як набуття людиною певних звичок, умінь і навичок в процесі спілкування з іншими людьми. При цьому джерелом особистісного розвитку є зовні організована система підкріплень (заохочень і покарань), завдяки якій можна змінювати особистість протягом усього життя. Автори теорії соціального наочіння велику роль у розвитку людини відводять правильно організованому вихованню і стверджують, що особистість більшою мірою залежить від виховання, ніж від вроджених чинників таких як дозрівання, потяги чи комплекси.

Прихильників гуманістичної психології насамперед цікавить те, як особистість сприймає, розуміє і пояснює реальні події свого життя. З точки зору її представників (А. Маслоу, К. Роджерс), особистість – це активний творець власного життя, вона має свободу вибирати і розвивати власний стиль життя. Особистістю абсолютно не керують несвідомі потреби й інстинкти, вона від природи є доброю і розумною.

Центральним поняттям теорії К. Роджерса є поняття «Я» («Я-концепції»), яке вбирає у себе уявлення, ідеї, цілі і цінності, за допомогою яких особистість характеризує себе і визначає перспективи власного розвитку. В залежності від самооцінки особистості її «Я-концепція» може бути позитивною, амбівалентною (суперечливою) або негативною. Самооцінка визначається як оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

На відміну від К. Роджерса, центральним поняттям концепції А. Маслоу є самоактуалізація особистості – прагнення до самовдосконалення і самовираження. Самоактуалізація визначає мету і сенс життя, специфіку особистісного розвитку людини, створює можливості бути і ставати особистістю.

В межах гуманістичної психології, початок особистісного становлення припадає приблизно на вік у три роки, а завершення процесу формування особистості відбувається до закінчення школи. В аналізі структури особистості акцент ставиться на мотиваційну сферу людини, виникнення і функціонування у неї системи стійких ціннісних орієнтацій і моральних установок, а також подальше перетворення цієї системи під впливом умов життя. Головне питання, яке ставиться і вирішується у межах гуманістичної психології, полягає у тому, щоб з'ясувати, як відбувається засвоєння дітьми моральних цінностей на різних етапах індивідуального розвитку залежно від соціальних умов.

1.3 Визначення особистості у вітчизняній психологічній традиції

У вітчизняній психологічній традиції під особистістю найчастіше розуміють людину в сукупності набутих соціальних якостей. Тобто, до особистісних не належать ті особливості людини, які генотипічно або фізіологічно обумовлені і не залежать від життя у суспільстві. До числа особистісних не належать також психологічні якості людини, які характеризують її пізнавальні процеси чи індивідуальний стиль діяльності, за виключенням тих, що виявляються у суспільстві. Водночас, до поняття «особистість» зазвичай включають такі властивості, які є більш або менш стійкими, свідчать про індивідуальність людини та визначають її вчинки.

Наприклад, можна навести декілька визначень поняття «особистість», що містяться у працях різних вітчизняних вчених. Так, під особистістю розуміється «людина як носій свідомості» (К. К. Платонов); «людина як суспільний індивід, суб'єкт пізнання і об'єктивного перетворення світу, розумна істота, яка володіє мовою і здатна до трудової діяльності» (А. В. Петровський); «людина, взята в системі таких психологічних характеристик, які соціально зумовлені, проявляються в суспільних за природою зв'язках і відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини, котрі мають істотне значення для неї самої і тих, хто її оточує» (Р. С. Немов).

Отже, загалом, можна говорити про те, що особистість – це людина в системі таких психологічних характеристик, які соціально обумовлені, виявляються у суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини.

1.3.1 Концепція «людинознавства» Б. Г. Ананьєва [19, с. 57-59]

Б. Г. Ананьєв (1907—1972 рр.) виступав за цілісний підхід до проблем психіки, що дозволило йому переглянути дослідження дитячого розвитку, включивши їх до загальної картини цілісного життєвого циклу людини. Багато закономірностей психічного становлення особистості вчений пояснював взаємовпливом онтогенетичного і біографічного розвитку. За Ананьєвим, еволюція людини – це єдиний процес у всій множинності її станів і властивостей, детермінований історичними умовами життя людини у суспільстві.

Науковець одним із перших почав вивчати проблеми зрілості і старіння. З його досліджень було отримано дані про гетерохронність і нерівномірність психічного розвитку, особливості перебігу психічних процесів у період зрілості.

Він розробляв питання про співвідношення понять індивідуальності, особистості, суб'єкта. Індивідуальність – це продукт злиття соціального і біологічного в індивідуальному розвитку людини. Індивідуальність спрямовує розвиток індивіда, особистості і суб'єкта в загальній структурі людини, стабілізує її властивості і є важливим чинником високої життєздатності і довголіття. Особистість – складова індивідуальності, її характеристика як суспільного індивіда, об'єкта і суб'єкта історичного процесу.

Онтогенез індивідуальності – внутрішньо суперечливий і гетерохронний процес. Внутрішня суперечність розвитку особистості обумовлює зміну її суспільних функцій, ролей, станів, які, у свою чергу, підсилюють суперечність еволюції індивіда. Особистість є продуктом життєвого шляху людини. Структура особистості не є сталою, а поступово складається в процесі її соціального розвитку.

1.3.2 Культурно-історична теорія Л.С. Виготського [19, с. 59-60]

Л. С. Виготський (1896—1934 рр.) відомий як творець культурно-історичної теорії розвитку психіки людини. Заслуга вченого в тому, що він першим запровадив історичний принцип у психології. Історичне вивчення зовсім не означає вивчення того чи іншого чинника у минулому, це використання категорії розвитку у дослідженні явищ. Отже, вивчати будь-що історично означає вивчати це у розвитку.

У своїй теорії науковець здійснює перехід до трактування соціального середовища не як чинника, а як джерела розвитку особистості. У розвитку дитини, стверджує Виготський, переплітаються дві лінії. Перша – шлях природного дозрівання, друга – опанування культурних способів поведінки і мислення. Допоміжними засобами організації поведінки і мислення, які людство створило в процесі свого історичного розвитку, є системи знаків-символів (наприклад, мова, письмо, система числення тощо).

З позиції культурно-історичної концепції психічний розвиток людини невіддільний від розвитку особистості і проходить декілька стадій. Початкова пов'язана з тим, що дорослий керує поведінкою дитини, спрямовуючи реалізацію її «натуральних», мимовільних функцій. На другій стадії дитина сама стає суб'єктом і спрямовує поведінку інших (приймаючи їх об'єктом). На третій – дитина починає застосовувати до самої себе (як до об'єкта) ті способи управління поведінкою, які інші застосовували до неї, а вона – до них.

Л. С. Виготський вважає, що кожна психічна функція з'являється на сцені двічі: спершу як колективна, соціальна діяльність, а потім як внутрішній спосіб мислення дитини. Отже, головна закономірність онтогенезу психіки полягає в інтеріоризації дитиною структури її зовнішньої, соціальної діяльності, внаслідок чого психічні функції стають усвідомленими і довільними.

Інтеріоризуючись, «натуральні» психічні функції трансформуються і «згортаються», набувають усвідомленості і довільності. Потім, завдяки напрацьованим алгоритмам

внутрішніх перетворень, стає можливим процес екстеріоризації — винесення назовні результатів розумової діяльності, що спочатку здійснювались як задум у внутрішньому плані. Висунення принципу «зовнішнє через внутрішнє» у культурно-історичній концепції розширює розуміння провідної ролі суб'єкта у різних видах активності — перш за все, в ході навчання і самонавчання.

1.3.3 Особистість у теорії діяльності О. М. Леонтьєва [19, с. 60-61]

У працях О. М. Леонтьєва (1903–1979 рр.) отримали подальший розвиток положення Л. С. Виготського. Науковець визначав особистість як цілісне утворення, яке є відносно пізнім продуктом суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини. Людина починає свій розвиток як індивід, наділений природними властивостями і здібностями, а особистістю вона стає, лише будучи суб'єктом суспільних відносин.

За теорією Леонтьєва, особистість характеризують тільки ті психічні процеси й особливості, які сприяють здійсненню її діяльності. Ієрархія діяльностей утворює ядро особистості. Основною характеристикою особистості є самосвідомість, тобто усвідомлення людиною себе в системі суспільних відносин. Кожному віковому періоду розвитку особистості, за теорією діяльності, відповідає певний вид діяльності, який набуває провідного значення у формуванні нових психічних процесів і властивостей особистості.

Розробка проблеми провідної діяльності стала фундаментальним вкладом вченого в дитячу і вікову психологію. Він не лише охарактеризував зміну провідних діяльностей у процесі розвитку дитини, але і започаткував вивчення механізмів цих змін, перехід однієї провідної діяльності в іншу.

Провідною діяльністю О. М. Леонтьєв називає діяльність, що має такі три ознаки. По-перше, це діяльність, в якій виникають і диференціюються інші, нові види діяльності. По-друге, це діяльність, у якій формуються або розвиваються психічні процеси (мислення, сприйняття, пам'ять і т. д.). По-

третє, це діяльність, від якої залежать основні психологічні зміни особистості у даний період розвитку.

Важливою є думка науковця про те, що особистість розвивається не в межах задоволення потреб людини, а у творчості, яка не знає меж.

1.3.4 Концепція особистості Г.С. Костюка [19, с. 63-64]

Видатний український психолог Г. С. Костюк (1899–1982 рр.) зробив значний внесок у психологічну теорію особистості. За його концепцією, індивід стає суспільною істотою, особистістю тоді, коли у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції.

Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу і за всіх умов, а особистістю стає і може перестати бути нею. Необхідно долати абсолютне протиставлення природного і суспільного, біологічного і соціального в житті особистості. Немає суспільного, соціального без природного, біологічного, як немає суспільства поза індивідами, які в ньому взаємодіють.

Найпродуктивнішим, на думку Г. С. Костюка, є підхід до структури особистості, який базується на аналізі її діяльності. Адже суспільні умови визначають психічні властивості особистості лише через дії самого індивіда. Зв'язок між діяльністю особистості та її психічними властивостями складний і багатозначний. У тій самій діяльності, навчальній або трудовій, психічні властивості нерідко формуються по-різному.

Якості особистості, що виникають під час діяльності, включаються до структури її подальшої діяльності, зазнають змін, диференціюються та інтегруються і стають компонентами більш складного цілого, яким є структура особистості. Остання постає при цьому як стійка й динамічна система психічних властивостей.

Структуру особистості утворюють різні психологічні властивості. Це передусім свідомість і самосвідомість. Індивід стає особистістю, оскільки він усвідомлює навколишнє буття і себе самого, своє ставлення до себе, свої функції та обов'язки.

Формою існування свідомості є насамперед знання. Вони входять до системи психічних властивостей як певна підсистема, що характеризує освіченість особистості. Крім того, важливою підсистемою структури особистості є спрямованість її діяльності, яка визначається потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, цілями та установками, моральними та іншими почуттями. Особистість характеризується й тим, як вона здійснює свої потяги, реалізує свою цілеспрямованість, які вміння, здібності та вольові якості має.

В структуру особистості входять підструктури різного онтогенетичного віку, що утворюють ієрархічну систему, яка складається з підструктур особистості як суб'єкта спілкування, пізнання і праці. Остання має здатність до саморегуляції і самовдосконалення.

1.4 Періодизації розвитку особистості

Знання механізмів становлення людини як особистості, може дозволити більш цілеспрямовано, відповідально і результативно будувати своє власне життя, гармонійно будувати відносини з близьким та більш віддаленим соціальним оточенням. Саме тому важливо розуміти психологічні закономірності та етапи розвитку особистості.

Зміни особистості протягом життя розкриваються через низку взаємопов'язаних понять, передусім «розвитку», «формування» і «становлення».

Найбільш широким є поняття розвитку. **Розвиток** представляє собою процес кількісних і якісних змін психіки та особистості людини, що відбуваються у ході діяльності й спілкування з іншими людьми. Розвиток, з одного боку, обумовлений соціальними умовами життя, але, з іншого боку, спирається на особливості дозрівання організму (зміну окремих функцій і процесів індивіда під впливом дії внутрішніх вроджених чинників).

Так, можна говорити про дозрівання органічних функцій людини чи всього її організму. Дозрівання становить фундамент розвитку, але не входить у це поняття як його аспект чи сторона, бо має якісно іншу природу. Ми можемо говорити про зміну

кольору очей дитини на перших місяцях її життя як про прояв дозрівання, а не розвитку, тому що колір очей однозначно визначений наперед генотипом і не залежить від умов життя – наприклад, від того, на що дивитиметься дитина протягом перших місяців життя.

Зовсім інакше відбувається динаміка рис характеру людини, які виникають внаслідок розвитку, а не дозрівання, оскільки від народження вони не визначені і залежать від соціальних умов буття людини, виховання, вимог оточення тощо. Розвиток особистості підпорядковується суспільним законам і нерозривно пов'язаний із впливами оточення.

Соціальна обумовленість розвитку людини умовами суспільства знаходить відображення у понятті «**формування**», що об'єднує в собі стихійні та керовані виливи на особистість. Так, стихійний компонент складається з некерованих, випадкових чинників, характер і наслідки дії яких важко передбачити, наприклад, впливу на індивіда реклами, моди, музики неформальних підліткових об'єднань тощо). Цілеспрямований процес змін особистості або ж її окремих якостей відбувається внаслідок спеціально організованих впливів, наприклад, навчання, виховання і т. ін.

Поняття «**становлення**» підкреслює процес набуття нових ознак і форм психіки у процесі розвитку. Можна говорити, наприклад, про становлення характеру людини, її мислення тощо, тобто це поняття доцільно застосовувати тоді, коли йдеться про розвиток певної якості особистості [19, с.95].

Отже, специфіка розвитку людського індивіда полягає у тому, що головні умови онтогенезу – органічне дозрівання індивіда та його залучення до людської культури – злиті в єдиний процес, а взаємодія цих умов здійснюється внаслідок власної активності індивіда.

Індивідуальний розвиток (**онтогенез**) так само, як і розвиток людства, родовий розвиток (**філогенез**), має свої періоди, стадії, кризи.

На відміну від хронологічного віку, що виражає тривалість існування індивіда з моменту його народження, поняття **психологічного віку** означає певний якісно своєрідний рівень

онтогенетичного розвитку, обумовлений закономірностями формування організму, умовами життя, навчання і виховання.

Вікові властивості – це всі властивості індивіда, що характеризують його розвиток у ході онтогенезу. Весь цикл життя людини поділяється на окремі своєрідні періоди. Поділ онтогенезу на періоди називають **періодизацією розвитку** (таблиця 1).

Таблиця 1 – Періодизації вікового розвитку
(за В. В. Константиновим)

За Б. Г. Ананьєвим	За А. Н. Леонтьєвим	За Д. Б. Ельконіним
Новонароджені: 1-10 днів.	Новонароджені: 0-2 місяці.	Вік немовляти: 0-1 рік.
Грудна дитина: 11 днів – 1 рік.	Вік раннього немовляти: 2-6 місяців.	
Перший період дитинства: 1-3 роки.	Вік пізнього немовляти: 6 – 12/14 місяців.	Раннє дитинство: 1-3 роки.
Другий період дитинства: 8-12 років для хлопчиків; 8-11 років для дівчаток.	Переддошкільний вік: 1-3 роки.	Дошкільне дитинство: 3-7 років.
Підлітковий період : 13-16 років для хлопчиків; 12-15 років для дівчаток.	Дошкільний вік: 3-7 років	Молодший шкільний вік: 7 – 11/12 років.
Юнацький: 17-21 рік для чоловіків; 16-20 років для жінок.	Молодший шкільний вік: 7 – 11/12 років.	
Середній вік: Перший період: 22-34 роки для чоловіків; 21-34 роки для жінок.	Підлітковий вік та рання юність: 13/14 – 17/18 років.	Підлітковий вік: 11/12 – 15 років.
Другий період: 35-59 років.		Рання юність: 15-17 років.
Похилий вік: 60-74 роки.		
Старість: 75-89 років.		
Довгожителі: понад 90 років		

Періодизація розвитку людини як індивіда має власні закономірності, як і періодизація її психічного розвитку. В розвитку існує певна генетично задана послідовність появи органічних структур, функцій, систем, потреб, прагнень. Певні періоди розвитку особистості є сприятливими для максимального розквіту тих чи інших як індивідних, так і особистісних утворень. Такі періоди називають **сенситивними** – тобто такими, в які посилено розвиваються певні психічні функції або особистісні якості.

Для розкриття процесу онтогенезу особистості протягом життя найбільш важливе значення має період дитинства. Саме на початкових стадіях процесу онтогенезу закладаються основні характеристики, які мають вирішальне значення для розвитку здібностей і формування людської особистості.

1.5 Культурно-історична концепція психічного розвитку Л. С. Виготського [19, с. 59-60; 12, с. 68] і теорія «провідних типів діяльності» Д. Б. Ельконіна [11, с. 12, 69-70]

Психологічний вік, за Л. С. Виготським, не зводиться до суми окремих психічних процесів, це не календарна дата, а відносно завершений цикл розвитку особистості, що має свою структуру і динаміку.

Вчений у своїй культурно-історичній теорії сформулював ряд законів психічного розвитку дитини:

- дитячий розвиток має свій ритм і темп (так, рік життя у дитинстві за своїми змінами не дорівнює року життя у підлітковому віці);
- розвиток являє собою ланцюг якісних змін, і психіка дитини принципово якісно відрізняється від психіки дорослих;
- кожна особливість у психіці має свій оптимальний період розвитку (сенситивний);
- вищі психічні функції (довільна увага, пам'ять, абстрактно-логічне мислення, мова, творча уява та ін.) виникають спочатку як форма співпраці з іншими людьми, і лише потім вони стають індивідуальними функціями і здібностями самої дитини.

З точки зору теорії Л. С. Виготського, рушійною силою розвитку особистості людини є навчання. Воно створює «зону

найближчого розвитку» – відстань між рівнем актуального розвитку дитини і рівнем її можливого розвитку за сприянням дорослих. Навчання трактується як колективна діяльність, а розвиток внутрішніх індивідуальних властивостей особистості дитини здійснюється завдяки її співпраці з іншими людьми. Запровадження Науковцем поняття зони найближчого розвитку дозволило завершити суперечку про пріоритети навчання або розвитку: лише те навчання є успішним, яке випереджає розвиток.

Відповідно діяльнісного підходу розвиток особистості відбувається у процесі включення особистості до різних видів діяльності. Так, О. М. Леонт'єв і Д. Б. Ельконін наголошували на залежності розвитку психіки не від діяльності взагалі, а саме від провідного типу діяльності. Розвиваючи ідеї Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконін розглядає кожен вік на основі таких критеріїв, як соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності дитини в цей період, основні новоутворення розвитку, кризи.

Соціальна ситуація розвитку – система відносин, до якої дитина залучена в суспільстві; це особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, що включає до себе вимоги дорослих, їхні очікування щодо дитини, забезпечення матеріальних умов, особливості взаємин з оточенням.

Провідна діяльність – діяльність, яка обумовлює головні зміни психічних особливостей дитини в даний період її розвитку. Провідна діяльність характеризується тим, що в ній перебудовуються основні психічні процеси і відбуваються зміни психологічних особливостей особистості на даній стадії її розвитку.

Безпосередньо-емоційне спілкування з дорослими є провідною діяльністю дитини першого року життя.

На межі раннього дитинства відбувається перехід дитини до власне предметних дій. У дошкільному віці провідною діяльністю є рольова гра. Головне значення гри для дітей дошкільного віку полягає у тому, що завдяки особливим ігровим прийомам дитина моделює в ній стосунки між людьми. Рольова гра постає як діяльність, у якій відбувається орієнтація дитини у складових людської діяльності.

Для розумового розвитку дітей шкільного віку основне значення має навчання, у процесі якого відбувається інтенсивне формування інтелектуально-пізнавальної сфери. Провідне значення навчальної діяльності ще й у тому, що через неї опосередковується вся система взаємин дитини з оточуючими дорослими.

Особливих труднощів завдає виокремлення основної діяльності в підлітковому періоді. Це пов'язано з тим, що провідною діяльністю продовжує залишатися навчальна. У підлітковому віці також виникає і розвивається особлива діяльність, яка полягає у встановленні інтимно-особистісних стосунків між підлітками. Її названо інтимно-особистісним спілкуванням. У старшому підлітковому та юнацькому віці (14-18 років) провідною є навчально-професійна діяльність.

Новоутворення – центральні психічні зміни, які виникли в провідній діяльності і характеризують перебудову особистості на новій основі. Новоутворення якісно змінюють психологічне функціонування особистості.

Основними психологічними новоутвореннями розвитку є ті психічні функції, форми психічного життя особистості, які формуються на відповідних вікових етапах. У своєму розвитку особистість переживає ряд змін, що мають стадіальну природу. Більш-менш стабільні процеси розвитку змінюються критичними періодами у житті особистості, під час яких відбувається бурхливе формування психологічних новоутворень.

Криза є переломним моментом у розвитку особистості, яка відділяє один вік від іншого. Причинами будь-яких вікових криз є назріле протиріччя між новими потребами особистості і старими умовами їхнього задоволення. Вікові кризи характеризуються єдністю негативної і позитивної сторін. Вони знаменують собою перехід до якісно нових рівнів на шляху подальшого розвитку дитини. Неблагополуччя дитини під час кризи не закономірність, а швидше показник негнучкої педагогічної системи, яка не встигає за швидкою зміною особистості дитини.

У критичні періоди відбувається перебудова психічного життя попереднього періоду і формується психологічна структура, яка визначатиме розвиток на подальшому етапі. Критичні періоди – це переходи на вищий рівень розвитку. У

критичні періоди знижуються адаптаційні можливості організму, індивід стає більш вразливим. У віковій психології як критичний виділяють вік 3, 7, 12-13 років. Кризи дозрівання організму співпадають із кризами психічного розвитку, але однозначної відповідності між ними немає.

1.6 Характеристика розвитку особистості у зрілому віці [11, с. 175 - 235]

Сучасна вітчизняна психологія розглядає розвиток особистості як процес, необмежений тільки дитячим та юнацьким віком. Вікові періоди, які проходить у своєму житті особистість після юнацького віку, теж вивчаються, і в них знаходять пояснення ті якісні зміни, що відбуваються протягом цих періодів.

Зрілість (дорослість, середній вік) – найбільш тривалий період онтогенезу. Його хронологічні рамки досить умовні та для кожного індивіда визначаються моментом завершення юності і початком періоду старіння (від 20-25 років до 50-70 років).

Характеризуючи зрілість, використовують поняття акмеологічного періоду розвитку (період максимального розквіту), що охоплює вік від 18 до 60 років; у кожної особистості він індивідуальний і багато в чому залежить від сфери її діяльності. Поняття «акме» – найвища точка, розквіт, зрілість, найкраща пора, найбільш продуктивний, творчий етап життя людини. На відміну від юнацького періоду, акмеологічний характеризується тим, що в ньому завершуються загальносоматичний розвиток і статеве дозрівання людини, яка досягає найвищого рівня свого не тільки фізичного розвитку, але й оптимального рівня інтелектуальних, творчих і професійних досягнень.

У зрілості немає одного конкретного провідного типу діяльності. Це може бути і професійне навчання, становлення особистості як фахівця певної професійної сфери, реалізація різних соціальних ролей, дозвілля. Так звана криза середнього

віку виникає у віці приблизно 40 років і пов'язана з переоцінкою цінностей, підведенням попередніх підсумків життєвого шляху.

Дослідники виділяють такі характеристики зрілої особистості: розвинуте почуття відповідальності, потреба в турботі про інших людей, здатність до активної участі в житті суспільства й ефективного використання своїх знань і здібностей, психологічної близькості з іншою людиною, конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до найбільш повної самореалізації.

Похилий вік і старість (геронтогенез) – це пізній період людського життя, що складається з трьох фаз: похилого віку (60-74 роки), віку старості (75-89 років) і віку довгожителів (понад 90 років).

У цілому зазначений період характеризується згасанням фізичних і психічних функцій. Зменшуються інтенсивність вуглеводного, жирового та білкового обміну речовин, здатність клітин здійснювати окисно-відновні процеси, загальна активність організму, рівень функціонування психічних функцій, зокрема пам'яті, уваги, мислення.

Водночас необхідно зауважити, що перебіг даного етапу значною мірою визначається індивідуальними особливостями людини. В пізньому онтогенезі роль особистості, її соціального статусу, включеність до системи суспільних відносин особливо важливі для підтримки активності людини як суб'єкта різних видів діяльності, тому що забезпечує прагнення особистості до творчості.

У цілому можна сказати, що похилий вік і старість – це час підведення підсумків життя. Від того, як людина оцінює свої досягнення і невдачі, залежить її внутрішній психологічний стан протягом цього періоду.

Найчастіше протягом декількох перших років після виходу на пенсію провідним типом діяльності є «пошук себе у новій якості», а новоутворенням – усвідомлення себе в новій ролі. В подальшому провідним типом діяльності стає дозвілля, спілкування з родиною та однолітками, а новоутворенням – посилення почуття власної гідності (якщо особистість розуміє сенс свого життя) або розгубленості, відчаю (якщо сенсу життя немає).

Питання для самоперевірки

1 Охарактеризуйте поняття «особистість» з точки зору різних теорій і концепцій.

2 Які особливості розуміння особистості у вітчизняній психології?

3 Назвіть прізвище вченого-психолога, організатора психологічної науки в Україні, який створив науково-дослідний інститут психології України, що носить його ім'я.

4 Дайте порівняльну характеристику понять «розвиток» і «формування» особистості.

5 Чим відрізняються поняття «хронологічного віку» та «психологічного віку»?

6 Яким терміном визначається спроможність дитини самостійно вирішувати завдання у теорії Л. С. Виготського?

7 Яку діяльність О. М. Леонт'єв і Д. Б. Ельконін називали провідною? Яку роль відіграє провідний тип діяльності у розвитку особистості?

8 Як називаються зміни, що виникли у психічній діяльності і характеризують перебудову особистості на новій основі?

9 Згідно з якою теорією розвитку особистості початок формування особистості дитини пов'язується з включенням до дії основних життєвих біологічних потреб дитини, виникненням конфлікту між прагненням до їхнього задоволення і соціально-культурними цінностями?

10 Яка теорія розвитку особистості розглядає особистісний розвиток як набуття людиною певних звичок, умінь і навичок спілкування з людьми, джерелом якого є система заохочень і покарань, що дозволяє формувати і змінювати особистість дитини протягом усього дитинства?

11 Яку особистість ми можемо вважати психологічно зрілою?

2 ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙ. ОСОБИСТІТЬ І ПРОФЕСІЯ

Поняття професії. Типи професій. Професіограма. Професійне самовизначення особистості. Етапи професійного становлення особистості. Кризи професійного становлення. Проблема професійної особистісної деформації. Поняття і роль повної психологічної структури праці.

2.1 Поняття професії. Типи професій. Професіограма

Одним із найважливіших способів участі особистості у суспільному житті і способів її індивідуального буття є професійна діяльність. **Професія** – це сфера діяльності людини, якої від неї очікує суспільство і яка, потребуючи певних знань і умінь, дозволяє отримувати при цьому людині засоби для існування [7]. Водночас професія є одним з найважливіших способів самореалізації особистості. Зрозуміло, що особливості професійної діяльності зумовлюють певні вимоги до особистості і тому великою мірою визначають як психологічні особливості людей, які обирають ту чи іншу професію і реалізуються у ній, так і характеристики переважних відносин між людьми у професійній сфері, способів і прийомів управлінської діяльності.

Однією з авторитетних класифікацій професій є типологія професій, запропонована американським психологом *Джоном Льюїсом Холландом* (1919-2008 рр.). В її основі – уявлення про важливість для визначення типів професії особливостей особистості (бо від них, вважав автор, у першу чергу залежить вибір людиною професійного напрямку діяльності) і

характеристик професійного середовища, яке людина обирає [за 15]. У межах типології Дж. Холланда виділяється шість типів особистості і шість відповідних типів професійного середовища:

1 Реалістичний. Це тип людей, орієнтованих на рух, вони рішучі, не дуже емоційні, можуть бути схильними до ризику, мають здібності до практичних, механічних дій, люблять техніку. Людям з такими особливостями відповідає професійне середовище, зі складними, фізично напруженими умовами праці, у якому необхідно виконувати діяльність з інструментами, технікою.

2 Інтелектуальний (Дослідницький) – це тип людей, які у більшій мірі орієнтовані на інтелектуальну, пізнавальну діяльність. Для них важливим є здійснювати самостійний аналіз проблем і явищ, робити висновки на основі власних спостережень. Вони надають перевагу діяльностям з науковою, пошуковою складовою, тому часто стають експертами в різних галузях, аналітиками, науковцями.

3 Люди артистичного типу орієнтовані на самовираження, творчість. Їм важлива увага оточення, вони проявляють оригінальність думок, підходів, сприйняття. Їм властива експресивність, оригінальність, схильність до нонконформізму. Часто у людей такого типу виражена інтуїція і багата уява. Їм підходять професії зі сфери мистецтва, реклами, дизайну тощо.

4 Людям соціального типу властива орієнтація на спілкування, розбудову стосунків з іншими людьми. У них виражені гуманістичні цінності, моральність, готовність розуміти і допомагати іншим. Люди такого типу у більшій мірі орієнтовані на колективні форми діяльності, але їм не дуже подобається систематичність в роботі, вони можуть бути людьми настрою. Крім того, їм може бути властива підвищена емоційна чутливість і вразливість. Вони частіше обирають професії, пов'язані з роботою з людьми, громадську діяльність.

5 Підприємницький тип - це люди амбітні, орієнтовані на управління, пошук рішень, високу соціальну активність, створення і реалізацію власних ідей. Вони прагнуть соціального статусу і визнання, матеріального достатку. Тому їхньою професійною сферою є бізнес, політика, публічна діяльність.

6 Конвенційний тип названий так тому, що для людей такого типу важливими є систематизація і відтворення

інформації, оперування даними. Рисами таких людей є емоційна стриманість, пунктуальність, точність. Вони часто обирають діяльність, яка вимагає точності, стійкості до одноманітних подразників. До таких сфер діяльності належать бухгалтерський облік, сфера фінансів, архівів, бібліотек, робота з базами даних, QA-тестування, програмування і т. п.

У теорії професійного вибору Дж. Холланда стверджується, що успіх у професійній діяльності залежить від відповідності типу особистості і типу професійного середовища. Була розроблена діагностична методика («Опитувальник професійного самовизначення»), яка дозволяє співставити схильності, інтереси, інтелект людини з різними професіями і використовується для визначення особливостей професійного самовизначення людини, допомоги у виборі професії.

У вітчизняній психології популярною є типологія професій, запропонована *Євгеном Олександровичем Клімовим* (1930-2014 рр.), видатним науковцем у галузі психології праці. Він виділив п'ять типів професійної діяльності: «Людина – природа», «Людина – техніка», «Людина – знак», «Людина – образ», «Людина – людина» [за 8]:

1 «Людина – жива природа» (П) – професії, представники яких мають справу з рослинними і тваринними організмами, мікроорганізмами і умовами їхнього існування (це агрономи, зоотехніки, ветеринари, мікробіологи та ін.).

2 «Людина – людина» (Ч) – професії, змістом яких є обслуговування і допомога людям різного віку, перетворення і сприяння розвитку окремих людей, соціальних систем, спільнот, груп населення (такими є продавець, перукар, менеджер, лікар, вчитель, психолог, соціальний працівник та ін.).

3 «Людина – техніка» (Т) і нежива природа – працівники професій такої системи мають справу зі штучними об'єктами, технічними приладами (це машиніст локомотива, слюсар, технік-механік, інженер-електрик, технік-технолог та ін.).

4 «Людина – знакова система» (З) – предметом діяльності представників цього типу професій є природні і штучні мови, символи, цифри, формули, умовні знаки (такими фахівцями є програміст, QA-інженер, диспетчер, математик, редактор видавництва, мовознавець та ін.).

5 «Людина – художній образ» (X) – професії такого типу передбачають, що люди працюють над створенням об'єктів художнього відображення дійсності (такими є художник-декоратор, художник-реставратор, музикант, концертний виконавець, артист балету, актор та ін.).

Кожен тип професій має свої специфічні психологічні вимоги. Так, для людини у сфері професій системи «Людина – природа» важливо бути спостережливим, мати розвинені уяву, наочно-образне мислення, зорову пам'ять, здатність передбачати й оцінювати природні чинники і явища; важливими для фахівців таких професій є терплячість, наполегливість, готовність до відтермінованих результатів зусиль, до роботи поза колективом, іноді у важких погодних умовах і т. п.

Психологічними вимогами професій системи «Людина-техніка» є: хороша моторна (рухова) координація; точне зорове, слухове, тактильне сприйняття; розвинене технічне, практичне і творче мислення та уява; високі показники переключення, розподілу і концентрації уваги; спостережливість.

Професії типу «Людина – знакова система» вимагають розвиненої оперативної і механічної пам'яті; здатності до тривалої концентрації уваги; точності сприйняття, наполегливості, терпіння; розвиненого логічного мислення.

Психологічними вимогами професій системи «Людина – художній образ» є: розвинене зорове сприйняття, спостережливість, розвинена образна пам'ять, наочно-образне мислення, творча багата уява; емоційність, художні здібності.

Для людей професій системи «Людина – людина» важливими є: комунікабельність, стресостійкість, доброзичливість, чуйність, витримка, розвинене вміння самоаналізу, здатність розбиратися у взаєминах людей, знаходити точки дотику, організовувати взаємодію; здатність подумки ставити себе на місце інших, вміння слухати, високий рівень володіння мовою, мімікою, жестами; акуратність, пунктуальність, зібраність; знання психології людей.

Отже, зрозумілим є те, що фізичні і психологічні особливості людини взаємопов'язані з умовами і вимогами професійної діяльності. Важливими тут також є і конкретно-історичні умови життя людей у той чи інший час, соціальні

традиції, очікування, рівень розвитку техніки і технологій та інші чинники. Підгалуззю психологічної науки, яка вивчає особливості цих взаємозв'язків, є **психологія професії**.

Результатом вивчення професій і їхніх вимог до людей-професіоналів є створення **професіограм** – описів, по-перше, змісту роботи за певною професією (функцій, обов'язків, завдань, операцій, які необхідно виконувати у межах професії), а, по-друге – вимог до носія певної професії (професійних, особистих якостей). Мета професіограми – створити цілісне уявлення як про особливості даного виду праці, так і про особливості людини, яка була б максимально ефективною у такому виді професійної діяльності. Професіографія потрібна для ефективного підбору кадрів, особливо у спеціальностях, що потребують особливих якостей. Професіограми можуть бути оформлені у вигляді документу, мати словесний характер, можуть мати форму знакового алгоритму, відеофільму, комп'ютерної програми.

Важливою частиною професіограми є **психограма**, яка є психологічним портретом професії, що включає опис вимог професії до психологічних якостей людини (мислення, уваги, сприйняття, пам'яті, темпераменту, професійно важливих якостей особистості і т. ін.).

2.2 Професійне самовизначення особистості

Особистісне і професійне самовизначення як процеси, нерозривно пов'язані зі становленням професіоналізму людини, є предметом дослідження вікової і педагогічної психології, психології праці, загальної психології.

Не дивлячись на те, що неоднозначним є розуміння науковцями взаємозв'язку особистісного і професійного самовизначення, загальноприйнятим є розуміння їхньої взаємозалежності і взаємовпливу. Особистісно орієнтований підхід у психології, видатними представниками якого є такі психологи, як А. Маслоу, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн та ін., визначається розумінням **професійного самовизначення** як необхідної складової особистісного самовизначення, процесом розвитку людини в професії на основі найбільш повного

використання своїх можливостей, розбудови професійно-зумовленої структури особистості.

В одному із сучасних досліджень, метою якого було вивчення особливостей професійного самовизначення студентів – майбутніх фахівців залізничної галузі, стверджується, що професійне самовизначення – це одночасно і процес, і діяльність. Їхнім результатом є формування певної підсистеми особистості, яку утворюють орієнтаційний, операційний, ціннісно-смысловий та особистісний (когнітивний, емоційно-вольовий, комунікативний) компоненти. Чинниками високого рівня професійного самовизначення студентів залізничної галузі є інтернальність особистості, емоційна врівноваженість, цілеспрямованість, інтелектуальність, швидкість і гнучкість мислення, розвинений самоконтроль, комунікативність, загальна активність, відповідальність. Низький рівень професійного самовизначення у залізничній галузі має достовірні зв'язки із серйозністю, повільністю, обережністю (Мітюкова І. В., 2006).

Результатом цілісного процесу соціалізації і професіоналізації в розвитку людини стає **особистість** з певною **професійно зумовленою будовою**, яку утворюють такі підструктури:

1 Професійна спрямованість, змістом якої є професійно орієнтовані схильності, інтереси, ставлення, очікування, мотиви.

2 Професійна компетентність, яка визначається професійними знаннями, вміннями і навичками.

3 Професійно важливі якості психічних процесів: уважність, спостережливість, креативність, рішучість, контактність, здатність до самоконтролю, самостійності та ін.

4 Професійно важливі психофізіологічні якості: загальний рівень активності, емоційної врівноваженості, екстравертованість-інтровертованість, зорова, слухова, тактильна чутливість, рухова координація, реактивність та ін. [7].

Розвиваючись професійно, людина набуває професіоналізму, стає професіоналом. **Професіоналізм** – це внутрішня характеристика особистості, яку визначають якості, що дозволяють людині здійснювати активну професійну діяльність на високому рівні і досягати значних професійних результатів. **Професіонал** – це фахівець, професійна діяльність

якого визначається значними досягненнями, який творчо підходить до виконання своєї роботи, свідомо розвиває себе в професії і сприяє розвитку професії у суспільстві.

2.3 Етапи професійного становлення особистості

Професійне становлення охоплює тривалий період життя людини (35-40 років) й у сучасному суспільстві у зв'язку з багатьма чинниками (зокрема зростанням загальної тривалості життя, збереженням більшою кількістю людей загальної активності і працездатності у більш пізньому віці та ін.) спостерігається тільки подовження цього терміну. Зрозуміло, що протягом такого тривалого часу змінюються не тільки життєві і професійні плани, змінюються також і соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, структура особистості.

Всі ці процеси не відбуваються лінійно, не розгортаються одночасно. Процес професійного становлення, як і процес розвитку особистості в цілому, проходить певні стадії.

Є. О. Клімов обґрунтував таку професійно орієнтовану періодизацію становлення особистості як суб'єкта праці від початку опанування професії [за 7; 9; 14]:

1 Оптант (фаза оптанта) (від 11-12 до 14-18 років) – стадія підготовки до життя, праці, свідомого та відповідального планування і вибору професійного шляху; відповідно, людина, яка знаходиться у ситуації професійного самовизначення, називається «оптантом» (це може бути період вибору професії або її вимушеної зміни).

Якщо оптантом є професіонал, який за певних причин змінює професію, то хронологічний вік тут може бути будь-яким в інтервалі працездатності людини.

Всіх людей на стадії оптації об'єднує їхня стурбованість питаннями вибору професійного напрямку, питаннями відповідності своїх очікувань, бажань, інтересів, цілей, індивідуальних характеристик вимогам професії.

2 Адепт (фаза адепта) – період прихильності до професії та освоєння її у різних формах (за методами, тривалістю, видом навчального закладу тощо). Адептами є учні професійних

училищ, закладів середньої і вищої освіти, слухачі різноманітних курсів, учні майстрів-наставників.

Ця фаза може бути як довготривалою, навіть багаторічною (якщо підготовка до професії потребує поступового і складного процесу оволодіння необхідними знаннями і навичками), а може тривати декілька місяців, а іноді обмежуватись часом, потрібним для проведення короткого інструктажу.

3 Адаптант (фаза адаптації) – у цей період завершується професійне навчання, людина починає свою самостійну професійну діяльність, що потребує певної адаптації як до умов праці, колективу, способів виконання поставлених завдань. Відбувається осмислення і співставлення своїх професійних і життєвих цілей, напрацювання необхідних навичок, набуття нових і розвиток існуючих психологічних якостей важливих для успішності в професії, спеціальних здібностей. Період триває від декількох місяців до 2-3 років.

4 Інтернал (фаза інтерналу) – період, в якому людина вже почуває себе і сприймається іншими як дійсний професіонал, який у повній мірі володіє всіма необхідними знаннями, є компетентним у виконанні всіх передбачених професією завдань, здатним стабільно працювати на нормальному рівні. Людина усвідомлює та ідентифікує себе як таку, що належить до професійного співтовариства, а воно – співтовариство – також приймає інтернала як рівноправного учасника всіх професійних процесів. Цей період становлення професіонала поділяють на дві частини: стадію первинної професіоналізації, яка завершується після 3-5 років самостійної роботи і характеризується появою орієнтації у соціально-професійних відносинах (усвідомлення такої орієнтації найчастіше позитивно оцінюється самим професіоналом) і стадію вторинної професіоналізації, яка вирізняється появою вираженого індивідуального характеру виконання професійних завдань, формуванням особливої власної соціально-професійної позиції, професійно індукованої системи поглядів, добре диференційованої усталеної професійної самооцінки.

5 Майстер (фаза майстерності) – період, коли працівник виділяється серед інших майстерністю, досвідом, стає кращим серед багатьох інших професіоналів. Ця стадія є основою для

подальших фаз професійного розвитку. Бути майстром своєї справи – це успішно вирішувати і прості, і найважчі професійні завдання; вирізнятися високим рівнем сформованості професійно важливих якостей, володіти значним набором спеціальних умінь, вільно орієнтуватися у професійній сфері, бути в ній універсалом; водночас мати свій індивідуальний стиль діяльності, і стабільні в ній результати; бути у певних завданнях незамінним.

6 Авторитет (фаза авторитету) – етап, коли фахівець стає визнаним у професійному середовищі або навіть за його межами; з думкою, досвідом і позицією фахівця рахуються, до нього апелюють у своїх рішеннях і проектах. Досягнувши цієї фази розвитку, професіонал обов'язково має певні показники кваліфікації (розряд, вчений ступінь, звання, нагороди, подяки, участі у виставках, визнання у пресі, патенти, книги та. ін.) Професійні завдання на цій стадії професійного становлення вирішуються завдяки досвіду, вмільй організації, делегуванню.

7 Наставник (фаза наставництва) – стадія вищого рівня роботи будь-якого фахівця, цікава тим, що працівник є не тільки чудовим фахівцем у своїй галузі, але й перетворюється в «Учителя», здатного передати свій кращий досвід учням. Отже, вища сходинка розвитку фахівця за періодизацією, запропонованою Є. О. Клімовим, є педагогічною за своїм змістом.

2.4 Кризи професійного становлення

Із розділу психології особистості про закономірності її розвитку нам відомо, що його обов'язковою складовою є кризи. У розвитку людини як професіонала також є моменти переходів від однієї стадії до іншої, які протікають як **кризові** моменти. Крім того, у професійному розвитку кризи мають свої специфічні особливості [7; 9; 14].

1 При переході від стадії оптації до адепта відбувається зміна провідної діяльності з навчально-пізнавальної на навчально-професійну.

Суттєво змінюється соціальна ситуація розвитку. Уявлюване, створене на основі юнацьких, часто ідеалізованих міркувань, бажане майбутнє стикається з реаліями конкретної

соціально-історичної ситуації з її можливостями, очікуваннями, вимогами. Це зіткнення набуває характеру **кризи навчально-професійної орієнтації**.

Змістом цієї кризи є необхідність вибору способу отримання професійної освіти або професійної підготовки. У цей період як правило обирається все ще не конкретна професія, а здійснюється орієнтація щодо обрання певної професійної галузі.

У разі позитивного переживання цієї кризи відбувається усвідомлення особистістю своїх можливостей, корекція їх основі професійних намірів. Якщо ж вибір напрямку професійної підготовки відбувається ситуативно, без належного ґрунтовного аналізу можливостей і пересторог пов'язаних з таким рішенням, це закладає основи для подальшого відчуття людиною себе зайвою в обраній сфері, низького оцінювання власних досягнень, низької мотивації щодо навчання. Зрозуміло, що так проявляється деструктивний сценарій виходу з кризи.

2 Під час професійної підготовки доволі вираженим явищем може бути переживання молодими людьми розчарування щодо професії, яку вони одержують. З'являється невдоволення окремими навчальними предметами, сумніви щодо правильності професійного вибору, зменшується інтерес до навчання. Так проявляє себе **криза професійного вибору**.

За умови подальшого наполегливого набуття професійних знань і навичок, зміни мотивації з навчальної на соціально-професійну, що проявляється у прагненні отримувати не тільки результати у навчанні (оцінки), але й продуктивні результати професійно орієнтованих форм діяльності, прояви кризи зменшуються і вона конструктивно долається.

3 Завершення професійної освіти знаменує початок нової стадії – професійної адаптації. Саме поняття адаптації передбачає додання певних труднощів, нових обставин, незвичних умов тощо. Головним змістом протиріччя цієї **кризи професійної адаптації** є неспівпадіння уявлень молодих людей про їхнє професійне життя і тієї реальності, з якою вони стикаються. Питання не в тому, що реальність «не така» чи очікування «неправильні» (хоча, зрозуміло, тут можуть бути певні перебільшення і перекручення), справа у тому, що неспівпадіння очікувань і реальності має практично об'єктивний, закономірний

характер. Суб'єктивно переживається це протиріччя незадоволеністю організацією робочих процесів, відносинами, посадовими обов'язками тощо. Зрозумілим є підвищення конфліктності, зниження мотивації, ефективності роботи.

Позитивним виходом з цієї кризи є активізація зусиль щодо швидшої адаптації, спроби подивитись на ситуацію зі сторони, побачити різні точки зору. Деструктивними кроками можуть бути неадекватне, неефективне виконання обов'язків, саботаж, звільнення, розчарування, зміна спеціальності.

4 Криза професійного зростання проявляє себе через 3-5 років роботи за спеціальністю. У процесі набуття досвіду професійної діяльності, з поступовим визначенням зі своїм положенням у соціально-професійній ієрархії, розвитком виробничих відносин, у людини актуалізується мотивація щодо подальшого професійного і кар'єрного зростання, самоствердження. Якщо немає перспектив такого зростання, особистістю відчувається дискомфорт, напруга, людина може переживати відсутність сенсу у справі і діяльності. Такі переживання можуть тимчасово компенсуватися різного роду непрофесійними видами діяльності або ж призводити до зміни професії. Небезпечним сценарієм виходу з цієї кризи є поступова професійна стагнація особистості: зниження мотивації і професійна апатія, яка з'являється у разі відсутності зрушень у напрямку просування у професійному і кар'єрному розвитку. Така стагнація нажалі може тривати роками, іноді до виходу на пенсію.

Зрозуміло, що продуктивному виходу з цієї кризи сприятимуть постановка професійних завдань високого рівня складності, їхнє вирішення, а також отримання працівником підтверджень його значних досягнень у продуктивній діяльності в об'єктивованій формі – у певних показниках та атрибутах, які є символами кваліфікації і статусу.

5 Змістом кризи професійної кар'єри є протиріччя між бажаним кар'єрним зростанням і реальними перспективами це здійснити. Справа у тому, що на стадії вторинної професіоналізації людина набуває виразно індивідуальних способів виконання професійних завдань, у неї формується свій власний стиль професійної діяльності з елементами творчості. І

може виглядати так, що особистість ніби переростає свою професію. В наслідок чого у професіонала може посилюватися незадоволеність собою, своїм професійним становищем. Людина гостро переживає потребу у самовизначенні і самоорганізації.

Можливими сценаріями виходу з цієї кризи (з різною мірою продуктивності) можуть бути: звільнення, опанування нової спеціальності (зовсім іншої, або у межах тієї ж професії), перехід на більш високу посаду, напрацювання власних яскраво індивідуальних способів діяльності, що призводять до результатів високого соціально визнаного рівня, якими окреслюється місце фахівця у соціально-професійній ієрархії.

6 Коли (і якщо) особистість у своєму професійному становленні досягає стадії майстерності, у неї з новою силою актуалізується потреба у самоздійсненні, яка стає рушійним чинником розвитку. Якщо людина стикається з неможливістю повною мірою реалізувати власний потенціал напрацьованим, вистражданим нею способом, вона переживає **кризу нереалізованих професійних можливостей**. Переживається ця криза як внутрішній душевний конфлікт, невдоволення собою.

Продуктивним виходом з цієї кризи є: новаторство, винахідництво, стрімка кар'єра, соціальна і професійна наднормативна активність. Деструктивні варіанти вирішення кризи: звільнення, конфлікти, професійний цинізм, спроби компенсувати болючі переживання нереалізованості в особистих стосунках (як варіант – створення нової сім'ї), депресивні стани.

7 Передпенсійний період для багатьох працівників набуває кризового характеру. Адже у цей період у зв'язку з об'єктивним зниженням фізичних можливостей, певним звуженням поля соціальних контактів, усвідомленням приходу нових поколінь з їхніми новими можливостями і амбіціями може з'являтися почуття зменшення своєї соціально-особистісної цінності, переживання щодо зниження фінансових можливостей. Все це вимагає від особистості поступового засвоєння нової соціальної ролі і є змістом наступної нормативної кризи професійного розвитку особистості – **кризи втрати професійної діяльності**. Відомо, що гострота протікання даної кризи залежить від низки чинників: характеру трудової діяльності (працівники фізичної праці переживають його легше), сімейного стану (наявності сім'ї,

сімейних стосунків) і здоров'я. Хорошим досвідом вважається завчасна підготовка до виходу на пенсію, пошук відповідних віку шляхів соціальної і продуктивної активності, побудова відповідної соціальної мережі (соціальних контактів). Фактично цей період є часом пошуку своєї нової ідентичності і його успішність визначає продуктивність виходу з даної кризи професійного розвитку особистості.

8 На перший погляд може здаватися дивним, що людину, яка вийшла на пенсію, можуть турбувати кризові переживання професійного розвитку. І все ж досягаючи пенсійного віку, людина залишається особистістю, сформованою у тому числі і як професіонал, автором певних професійних досягнень. І саме крізь призму уявлень про себе як представника певної професії людина оцінює ознаки соціально-психологічного старіння, якими супроводжується цей період життя – зниження темпу психічної діяльності, певне ослаблення показників когнітивних функцій та ін. Оскільки сучасне суспільство (особливо в розвинених країнах) стикається з явищем постаршання населення, збільшенням частки людей похилого віку, подовженням в цілому цього періоду в житті сучасних людей, дедалі більш актуальним стає питання забезпечення повноцінної соціально-професійної діяльності літніх людей, пошуку шляхів підвищення якості (в тому числі і психологічної) життя після виходу на пенсію, позитивного вирішення цієї кризи **пенсійної адаптації**.

Позитивними способами її проживання можуть бути різні види соціально-корисної діяльності, активна участь у сімейних справах, допомога молодому поколінню, опанування нових форм діяльності, підтримка активних соціальних контактів тощо. Для людини у цьому віці важливо отримувати підтвердження своєї потребності, розуміти самій і усвідомлювати, що й інші розуміють, у яких сферах життя і діяльності може бути корисним накопичений нею життєвий і професійний досвід. Негативний сценарій виходу з кризи може простежуватись у переживанні людиною втрачених можливостей, зануренні у хвороби, соціальній ізоляції, самотності.

2.5 Проблема професійної особистісної деформації: ознаки, шляхи попередження.

Людина як суб'єкт діяльності (і професійної також) не тільки засвоює професію, а й реалізовує себе в ній, здійснює свої мрії, задуми, для цього організовує, структурує свою діяльність, творчо опрацьовує її прийоми і способи. І разом з тим у цьому живому процесі вона змінюється сама, створює і структурує себе, набуває необхідних професії якостей і стає іншою. Та цей процес змін не завжди є позитивним. Іноді професійні вимоги, професійні способи сприйняття дійсності, професійні звички спричиняють такі зміни особистості, які заважають в інших сферах життя, а то й стають проблемою у самій професії, в якій виникли. Такі деструктивні зміни особистості людини у процесі виконання нею професійної діяльності називають **професійними деформаціями особистості**.

Професійні деформації порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності. Професійні деформації є чинниками виникнення психічної напруги, конфліктів, незадоволеності життям і соціальним оточенням. Видатний психолог у галузі психології праці *Евальд Фрідріхович Зеєр* (нар. 1938 р.) до основних психологічних чинників професійних деформацій особистості відносить стереотипність виконання професійної діяльності, занадто жорсткі механізми психологічного захисту, стагнацію професійного розвитку, вікові психофізіологічні зміни, межі професійного розвитку, акцентуації характеру фахівця [7].

До факторів розвитку професійних деформацій можна віднести також: рівень напруги (як занадто високий, так і, навпаки, низький), низький рівень контрольованості виробничих процесів, низький рівень відповідності професійних завдань кваліфікації й індивідуально-психологічним характеристикам працівника, перманентно конфліктний характер стосунків в колективі та ін.

Виділяють наступні різновиди професійних деформацій, що можуть розвиватись у представників однієї з масових сучасних професій – менеджерів:

- авторитарність, яка проявляється у жорсткій централізації управлінського процесу, одноосібному здійсненні керівництва, зниженні рефлексії (самоаналізу) і самоконтролю, появі зарозумілості;

- демонстративність, що проявляється у надмірному бажанні подобатися, прагненні бути у центрі уваги; навмисному перебільшенні своїх переживань, демонстрації своєї переваги;

- догматизм і консерватизм як професійна деформація, що виникає внаслідок частого повторення одних і тих самих ситуацій, типових професійних завдань; в результаті формується схильність до спрощення проблем, зневажливе ставлення до інновацій, неадекватна самовпевненість, завищена самооцінка, водночас відбувається зниження рівня загального інтелекту;

- професійна індиферентність і навіть професійна агресія, яка проявляється в емоційній нечутливості, холодності, відстороненості, ігноруванні індивідуальних особливостей інших людей; або некоректному перебільшеному використанні іронії, насмішок і навішуванні ярликів;

- рольова експансія та поведінковий трансфер як професійна деформація, яка проявляється у перенесенні моделей професійної поведінки за межі організації, перебільшенні своїх ролі і значення, неможливості переключитися на інші інтереси, небажанні зрозуміти інших людей в інших ніж суто професійних обставинах, а також у неусвідомлюваному копіюванні якостей, моделей поведінки, уявлень про норми тих людей, з якими доводиться працювати;

- соціальне лицемірство, яке може стати результатом занадто частоті реалізації прагнення відповідати уявленням про соціальну бажаність, проявлятися у моралізаторстві, нещирості почуттів і стосунків, дистанції між декларованими і реальними життєвими цінностями;

- надцінний контроль як професійна деформація, що проявляється у надмірному стримуванні своїх почуттів, орієнтації на інструкції, униканні відповідальності, скрупульозному контролю діяльності підлеглих [3; 7; 9].

Протидія розвитку професійних деформацій особистості працівників, професіоналів є складним, багаторівневим управлінським завданням. Зокрема, якщо розуміти професійну деформацію як явище протилежне продуктивній самореалізації людини в професії, логічним є те, що сприяння трудовій мотивації і прагненню самореалізації є протективними діями щодо розвитку професійної деформації особистості.

Одним із способів максимальної самореалізації особистості в професії є культивування так званої **повної психологічної структури праці**. Уявлення про зміст самого поняття і складові структури праці було запропоновано Є. О. Клімовим. Він же виділив і обов'язкові компоненти наведеного феномена, або психологічні ознаки праці [за 4]:

1) свідоме передбачення соціальної значущості результату роботи (знання про продукт – результат праці; певне емоційне ставлення до цього знання);

2) усвідомлення обов'язковості досягнення заданого результату (розуміння і переживання відповідальності);

3) усвідомлюваний самостійний вибір, володіння і за необхідності створення зовнішніх і внутрішніх засобів, інструментів діяльності;

4) усвідомлена орієнтація у міжособистісних виробничих відносинах (розуміння – знання варіантів взаємодії; переживання взаємин; розуміння того, хто і за що відповідає, до кого і з якими питаннями можна і потрібно звертатись тощо).

Забезпечення всіх визначених компонентів, тобто створення умов для розгортання повної психологічної суті праці дозволяють максимально посилити мотивацію людини у трудовій діяльності. Розуміння змісту кожної зі складових психологічної структури праці дозволяє логічно зрозуміти, якими мають бути менеджерські зусилля щодо коректного управління як власною мотивацією, так і мотивацією інших працівників.

Виходячи зі змісту компонентів психологічної будови праці, можна навести такі заходи, спрямовані на оптимізацію мотивації працівників: формулювання чітких, зрозумілих, соціально цінних цілей; визначення конкретних показників, критеріїв оцінки, термінів досягнення поставлених цілей; створення умов для успішного набуття працівниками необхідних навичок, навчання нових прийомів праці; спонукання до самостійної оцінки роботи; залучення колективу до спільного визначення мети, критеріїв оцінки; підтримання позитивної атмосфери у міжособистісній комунікації; прозорість, визначеність, зрозумілість меж і зон відповідальності працівників; розвиток комунікативної компетентності всіх учасників виробничих відносин, ділової

комунікації; розвиток стресостійкості, навчання методів саморегуляції тощо.

Отже, професія є видом трудової діяльності людини у суспільному розподілі праці, що вимагає для її виконання певних здібностей, спеціальних знань і навичок. Кожен тип професії передбачає наявність у людини певних особливостей і характеристик. Професіограма і психограма – такі портрети професій, що дозволяють максимально точно визначити відповідність працівника вимогам професії. Професійне самовизначення людини у його сучасному розумінні є не лише визначенням професійного вибору, а й необхідною складовою особистісного самовизначення, процесом розвитку людини в професії на основі найбільш повного використання своїх можливостей, розбудови професійно-зумовленої структури особистості. Процес професіоналізації людини передбачає проходження закономірних стадій і кризових моментів розвитку. Можливу загрозу становленню професіоналізму складає розвиток професійних деформацій особистості. Одним з ефективних шляхів максимально повної ефективної реалізації людини у професійній діяльності є культивування так званої повної психологічної структури праці.

Питання для самоперевірки

- 1 Розкрийте зміст поняття професії.
- 2 Які види професій виділяють за типом особистісних характеристик за Дж. Л. Холландом?
- 3 Якими є типи професій, описані у типології Є. О. Клімова?
- 4 Що таке професіограма? З якою метою їх створюють?
- 5 У чому особливість психограми професії? Що відрізняє її від професіограми?
- 6 Яким є сучасне розуміння змісту процесу професійного самовизначення?
- 7 Розкрийте зміст складових професійно зумовленої будови (структури) особистості.
- 8 Що означає «бути професіоналом»? У чому зміст поняття професіоналізму?

9 Розкрийте зміст основних етапів професійного становлення особистості.

10 Якими є особливості криз професійного становлення особистості (як і коли проявляються, якими є можливі наслідки, якою є їхня роль)?

11 Від чого залежить розвиток професійної деформації особистості?

12 Якими можуть бути основні професійні психологічні деформації менеджера?

13 Якими є основні складові повної психологічної структури праці? Якою є роль запровадження її у практику управлінської діяльності?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ І РЕФЕРАТІВ

1 Характерні особливості вікової психології в Україні.

2 Теорія розвитку вищих психічних функцій Л. С. Виготського.

3 Теорії особистості у зарубіжній класичній психології.

4 Концепції особистості у вітчизняній класичній психології.

5 Періодизація психічного розвитку та етапи життєвого шляху особистості.

6 Розвиток самосвідомості в онтогенезі.

7 Проблеми і протиріччя особистісного розвитку в підлітковому віці.

8 Характеристика періодів і завдань розвитку дорослої людини.

9 Кризи розвитку в зрілому віці.

10 Особливості різних теорій і пояснень процесу старіння.

11 Поняття, функції, види і структурні складові професіограм.

12 Сучасні типології професій.

13 Етапи професійного становлення особистості. Кризи професійного становлення.

14 Професійні компетенції, компетентність. Професіоналізм.

15 Вплив професійної діяльності на особистість. Професійні деформації особистості.

16 Повна психологічна структура праці: поняття і шляхи запровадження у практику управління.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ, ПРАКТИЧНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Для встановлення етапів психологічного розвитку Л. С. Виготський запропонував характеризувати віковий період на основі трьох критеріїв: соціальної ситуації розвитку, особистісних новоутворень, провідної діяльності. Базуючись на цих критеріях, доповніть таблицю за поданим зразком.

Характеристика вікових періодів психічного та особистісного розвитку дитини

Вікові періоди	Соціальна ситуація розвитку	Особистісні новоутворення	Провідна діяльність
Немовлячий вік до 1 року	Всі потреби задовольняються дорослими, повна залежність		
Ранній вік 1-3 років		Мовлення і свідомість, наочно-дійове мислення, сприймання	Предметно-маніпулятивна гра
Дошкільний вік 3-6 років			Сюжетно-рольова гра
Молодший шкільний вік 6-11 років	Спільна з дорослими діяльність, вступ до школи	Сприймання і виконання навчальної діяльності як суспільно-значущої: пізнавальні інтереси, норми взаємовідносин	
Підлітковий вік 11-14			Інтимно-особистісне

років			спілкування
Ранній юнацький вік 14-18 років	Професійна підготовка, політичні, юридичні права, як у дорослих		Навчально-професійна

Завдання 2. Яке з тверджень належить Л. С. Виготському?

1 Навчання йде за розвитком.

2 Змінюючи методи і зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини.

3 Навчання веде за собою розвиток.

4 Навчання відбувається лише у тому випадку, коли існує зовнішнє чи внутрішнє підкріплення.

Чому ви так вважаєте? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 3. На думку К. Роджерса, основною перешкодою для розвитку адекватного сприйняття і реалістичного усвідомлення власного «Я» виступає деяка «умова цінності». Як тільки дитина починає себе усвідомлювати, відзначає К. Роджерс, у неї розвивається потреба в любові і позитивній увазі. Любов настільки важлива для малюка, що він починає керуватися у своїй поведінці не стільки тим, що підтримує і посилює його організм, скільки можливістю отримати материнську любов. Дитина починає діяти так, щоб отримати любов і схвалення незалежно від того, чи це добре для неї самої. Діти можуть діяти проти своїх власних інтересів, а в результаті у них формується уявлення про себе, як про осіб, що створені для того, щоб задовольнити або утихомирити інших. По суті, тут має місце знецінення особистості, явище, що отримало назву в концепції К. Роджерса «умова цінності».

Як ви розумієте ці слова К. Роджерса? Що вони означають для вас? Як можуть вплинути подібні уявлення дитини на її подальший розвиток у дорослому віці?

Завдання 4. У Франції одна чотирирічна дівчинка пробула у стані летаргічного сну 18 років. Усі ці роки її штучно годували. Дівчинка прокинулася фізично розвиненою, дорослою. Якою ж вона була за своїм психічним розвитком? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 5. У родині Н. М. Ладигіної-Котс разом з дитиною від півтора до чотирьох років жив шимпанзе Іоні. Він мав у своєму розпорядженні різні іграшки, спав на ліжку, їв за столом разом з усією родиною. Н. М. Ладигіна-Котс вела спостереження за шимпанзе і дитиною, підчас спостереження були виявлені такі факти:

1) один з них міг скласти фігуру з двох-трьох частин тільки у тому випадку, якщо перед ним знаходилась фігура-зразок, інший міг виконати завдання і без зразка, з пам'яті;

2) особливістю дій одного було те, що він зазвичай брав дві потрібні фігурки, необхідні для конструювання. Часто бувало, що дві фігурки, які він брав, поєднував їх спочатку у повітрі, а потім уже ставив на стіл. Інший так ніколи не робив;

3) і шимпанзе, і дитина при виборі елементів, які пропонувалися для конструювання, спокушалися їхньою новизною, незвичністю (диск з окулярами, блискуча паличка), але якщо один, обравши непотрібний елемент, не включав його до конструкції, інший нерідко пробував це зробити, і тільки вказівка експериментатора допомагала йому уникнути помилки.

Визначте, які з наведених вище фактів стосуються поведінки шимпанзе, а які – поведінки дитини. Вкажіть ознаки, якими ви керувалися.

Завдання 6. Максим майже дві доби не спав, готуючись до захисту проекту. Йому дуже хотілось продемонструвати свої здібності і вразити однокурсників та викладачів. Але зненацька він втратив весь інтерес до роботи. Йому хотілось тільки одного – спати. Поясніть, базуючись на ієрархічній моделі потреб А. Маслоу, що ж відбулось із мотивацією Максима. Як ви оцінюєте ієрархічну теорію потреб Абрахама Маслоу? Чи має сенс його точка зору для розуміння вами вашої власної поведінки і поведінки інших людей?

Завдання 7. Карл Роджерс стверджує, що основний бар'єр, який заважає людям спілкуватись, – це природна тенденція обговорювати, оцінювати, схвалювати чи засуджувати поведінку чи твердження інших. Тому одним із принципів

клієнтцентрованої терапії є безоціночне сприйняття клієнта і його проблем. Психологу рекомендується орієнтуватись на норми клієнта, а не на загальноприйняті норми поведінки у тій чи іншій ситуації. Як ви думаєте, чи можна практику безоціночного сприйняття іншої людини перенести в ситуацію повсякденного спілкування людей?

Завдання 8. Складіть коротку професіограму і психограму відомої вам професії (вчитель, менеджер, розробник програмного забезпечення, бухгалтер, машиніст локомотива, диспетчер тощо).

Завдання 9. Напрацюйте рекомендації молодому керівнику щодо його управлінської діяльності, в яких би враховувались особливості етапів професійного становлення особистості його підлеглих.

Завдання 10. Запропонуйте рекомендації професіоналу (професію оберіть самостійно) щодо позитивного виходу з криз професійного становлення (по 1-2 рекомендації до кожної кризи).

Завдання 11. На прикладі відомої вам організації (кафе, ІТ-компанії, робітничої бригади тощо) розкрийте зміст наявних у цих організаціях компонентів психологічної структури праці та їхній вплив на мотивацію співробітників.

ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Визначте особливості власного психологічного віку за допомогою наведеної нижче методики. Залежно від отриманих результатів розробіть для себе рекомендації (щодо зміни тих чи інших ставлень, особливостей стосунків, стилю і способів діяльності тощо) з метою оптимізації співвідношення психологічного і хронологічного віку.

Методика «Психологічний вік» [16, с.128-129]

Інструкція: підготуйте бланк до методики. Уявіть подумки своє життя – минуле, теперішнє і майбутнє. В колонці вікових

інтервалів бланка визначте очікувану вами тривалість свого життя: позначте свій теперішній період життя, а також той віковий період, до якого, на вашу думку, ви маєте реальний шанс дожити.

Далі спробуйте оцінити кожне п'ятиріччя впродовж тривалості свого життя за ступенем насиченості особисто важливими подіями від 1 до 10, позначивши відповідну клітинку таблиці. Подіями можуть бути будь-які зміни у своєму внутрішньому світі (думках, переживаннях, почуттях), стані здоров'я, поведінці, різних сферах життя (родини, навчанні, спілкуванні з друзями, професійній діяльності), природі і суспільстві. 10 балів означає максимальну насиченість п'ятиріччя подіями, 1 бал – мінімальну. Своє минуле життя оцініть за наявними спогадами, а насиченість подальшого життя – на основі припущень.

Бланк до методики «Психологічний вік»

Вікові інтервали у роках	Рівень насиченості важливими подіями									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
До 5										
6-10										
11-15										
16-20										
21-25										
26-30										
31-35										
36-40										
41-45										
46-50										
51-55										
56-60										
61-65										
66-70										
71-75										
76-80										
81-85										
86-90										
91-95										
96-100										

Обробка результатів: спочатку підраховується загальна сума балів по всіх п'ятирічках, а також окрема сума балів по минулих п'ятирічках. Поділивши суму балів по минулих п'ятирічках на загальну суму балів по всіх п'ятирічках, отримаєте число, яке є показником суб'єктивної реалізованості життя. Помноживши цей показник на очікувану тривалість життя, ви визначите свій психологічний вік.

Інтерпретація результатів: значення психологічного і хронологічного віку не повинні бути надто далекі один від одного (оптимальна відмінність – 3-4 роки). Якщо психологічний вік більше хронологічного, то рекомендується приділяти більше уваги життєвій перспективі, замислитися над новими життєвими перспективами, цілями, очікуваннями. Якщо психологічний вік менше хронологічного, то це може свідчити про ваш надзвичайний оптимізм щодо свого майбутнього і недооцінку значення минулого життя. Якщо в юності більш природно почувати себе дещо старшим, а в похилому віці – молодшим, то в зрілому віці головне – гармонія перспективи і досвіду.

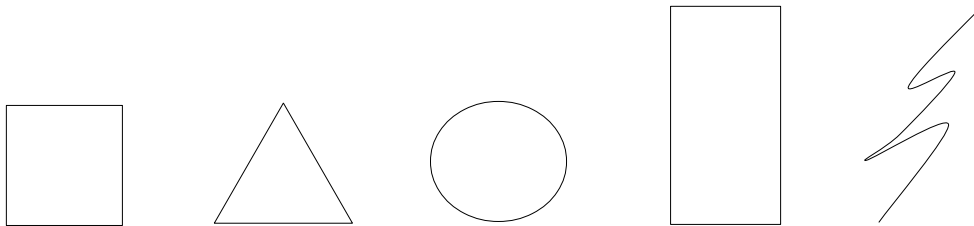
Завдання 2. Роботу з наведеною психодіагностичною методикою варто проводити поступово, не забігаючи наперед: спочатку виконати інструкцію і тільки потім ознайомитися з описом відповідних психологічних характеристик, які наведені нижче в інтерпретації результатів. Визначте за допомогою наведеної методики власний «тип особистості», ознайомтеся з іншими типами, напрацюйте рекомендації людям різних типів щодо їхньої успішної самореалізації, враховуючи сильні і слабкі сторони кожного типу.

Психогеоетрична методика «Тип особистості» [13, с. 10-11]

Опис методики: психогеоетрія як система склалася у США. Автор цієї системи С. Деллінгер – фахівець із соціально-психологічної підготовки управлінських кадрів. Психогеоетрія – система аналізу типології особистості на основі спостереження

за поведінкою людини і переважного вибору людиною певної геометричної фігури.

Інструкція: розташувавши подані геометричні фігури в порядку їхнього переважання, за фігурою, що займає перше місце, можна визначити основні домінуючі особливості особистості і поведінки. При спостереженні за поведінкою людини, можна визначити її тип попередньо, використовуючи категорії наведеного нижче рисунка.

Інтерпретація результатів. Основні психологічні характеристики поведінки:

Квадрат: організованість, пунктуальність, суворе дотримання правил, інструкцій, аналітичність мислення, уважність до деталей, орієнтація на факти, пристрасть до письмової мови, акуратність, охайність, раціональність, обережність, сухість, холодність, практичність, ощадливість, завзятість, наполегливість, твердість у рішеннях, терплячість, працьовитість, фахова ерудиція, слабкий політик, вузьке коло друзів і знайомих.

Трикутник: лідерство, прагнення до влади, честолюбство, установка на перемогу, прагматизм, орієнтація на суть проблеми, впевненість у собі, рішучість, імпульсивність, сила почуттів, сміливість, неприборкана енергія, схильність до ризику, висока працездатність, буйні розваги, нетерплячість, чудовий політик, дотепність, широке коло спілкування, вузьке коло близьких і друзів.

Прямокутник: мінливість, непослідовність, неупевненість, збуджуваність, допитливість, позитивна установка до всього нового, сміливість, низька самооцінка, неупевненість у собі, довірливість, знервованість, швидкі, різкі коливання настрою, уникання конфліктів, забудькуватість, схильність губити речі, непунктуальність, схильність заводити нових друзів, імітація

поведінки інших людей («примірювання ролей»), тенденція до застуд, травм, дорожньо-транспортних пригод.

Коло: висока потреба в спілкуванні, контактність, доброзичливість, турбота про інших, щедрість, здатність до співпереживання, гарна інтуїція, спокій, схильність до самозвинувачення і меланхолії, емоційна чутливість, довірливість, орієнтація на думку оточуючих людей, нерішучість, слабкий політик, балакучість, здатність умовляти, переконувати інших, сентиментальність, тяга до минулого, схильність до громадської роботи, гнучкий розпорядок дня, широке коло друзів і знайомих.

Зигзаг: жага змін, знань, креативність, чудова інтуїція, одержимість своїми ідеями, мрійливість, спрямованість у майбутнє, позитивна установка на все нове, захопленість, ентузіазм, безпосередність, непрактичність, імпульсивність, мінливість настрою, поведінки, прагнення працювати наодинці, відраза до паперової роботи, душа компанії, дотепність, безладність у фінансових питаннях.

Завдання 3. За допомогою наведеної нижче методики визначте стиль вашої самоактуалізації. Оцініть отримані результати, у разі необхідності розробіть 2-3 рекомендації щодо корекції визначеного стилю.

Методика «Виявлення стилю самоактуалізації» [18, с. 253]

Інструкція: із наведених трьох варіантів відповідей виберіть один, який, на вашу думку, найбільше відповідає вашим уявленням про себе.

1 Якщо в мене виникає цікава ідея, то я:

- а) продовжую розвивати її за будь-яких обставин, усім на зло;
- б) розвиваю її незалежно від того, схвалюють її навколишні чи ні;
- в) відмовляюся від неї, якщо не знаходжу підтримки її значущості в інших.

2 На мій погляд, треба обрати професію, яка:

- а) має перспективу для мого власного розвитку;
- б) забезпечує мені надійність у житті;
- в) надає переваги над іншими.

3 Коли я беруся за нову справу, то:

а) вважаю за краще дотримуватися всіх необхідних правил для запобігання непорозумінням;

б) прагну внести щось своє, використовуючи досвід інших;

в) хочу все змінити і діяти тільки на власний розсуд.

4 Якщо мене спіткала невдача, я:

а) незважаючи на помилки, буду вперто просуватися до мети;

б) проаналізую промахи і продовжу розпочате з урахуванням виявлених помилок;

в) усе кину, визнавши починання безперспективним.

5 Чи готовий я зайнятися чим-небудь цікавим, у чому раніше не розумівся:

а) так, невідоме мене приваблює;

б) тільки якщо це забезпечить мені перевагу перед іншими;

в) я більше люблю добре відоме і надійне, навіть якщо воно мене не в усьому задовольняє.

6 Якщо я досягаю певних результатів, то:

а) не прагну розголошувати свої ідеї. Надійніше, коли вони залишаються при мені;

б) кому дуже потрібно, той сам зможе «докопатися» до суті моїх досягнень;

в) із задоволенням роблю їх надбанням інших, щоб вони могли скористатися моїм наробком у своїх інтересах.

7 Якщо ідеї іншого суперечать моїм власним, то я:

а) уважно його вислуховую, сподіваючись знайти щось спільне, що цікавить нас обох;

б) вважаю подальше спілкування з ним непотрібним;

в) не пошкодую свого часу і сил, щоб показати недоліки його підходу і спробую переконати.

8 Допитливість і прагнення до змін:

а) дозволяють собі тільки авантюрні особистості. Це не для мене;

б) це ті якості, які я хотів би зберегти упродовж усього мого життя;

в) прерогатива видатних особистостей. Це саме для мене.

9 Про себе я міг би сказати:

а) у мене немає недоліків;

б) у мене є багато недоліків, але чеснот значно більше;

в) я маю більше недоліків, ніж чеснот.

10 Я маю потребу в однодумцях, які поділяють мої інтереси:

- а) мені самому значно спокійніше;
- б) я легко можу обійтися без участі інших;
- в) так, тому що це надає мені сил і натхнення.

Обробка результатів: результати опрацьовують відповідно до ключа. Якщо відповідь збігається з ключем, додайте собі 1 бал, якщо ні — 0. Для кожного рядка суму балів підрахуйте окремо.

Стиль	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Сума
1	В	А	Б	Б	А	В	А	Б	Б	В	
2	Б	Б	А	В	В	В	Б	А	В	А	
3	А	В	В	А	Б	Б	В	В	А	Б	

Інтерпретація результатів: стиль вважають сформованим, якщо ви набрали понад 5 балів.

1 Стиль особистості, що прагне до самоактуалізації. Прагнення до автономії й індивідуальності у вас гармонійно врівноважується потребою у досконалості й причетності до інших. Ви не шукаєте визнання своєї унікальності, а швидше прагнете знайти однодумців і спільників. Для вас важливим є визнання ваших досягнень іншими, але при цьому їхня думка не є визначальною.

2 Стиль консервативної особистості. Швидше за все, вам бракує впевненості в собі, тому ваші творчі здібності нерідко залишаються нереалізованими. Навряд чи здатна на творчий ризик людина, яка більше тяжіє до спокою, ніж до пошуку. Ваше небажання зробити крок назустріч іншим може привести вас до цілковитої ізоляції.

3 Стиль домінуючої особистості. Ви хочете відчувати себе не схожим на інших і, зрештою, ризикуєте ніде не знайти місця. Результат такої поведінки — холодність і відчуженість з боку оточення. Більшість ваших знайомих, очевидно, вважають вас зарозумілою людиною. Навіть ваші власні досягнення й успіхи не зігривають, адже ви використовуєте їх лише для того, щоб утвердити ваше відчуття зверхності (переваги). Навряд чи така творчість зробить вас щасливим.

Завдання 4. За допомогою наведеної нижче методики визначте рівень задоволеності ваших основних потреб. Проаналізувавши отримані результати, враховуючи роль потреб як мотиваційного чинника, спрогнозуйте, якими можуть бути ваші найближчі дії та вчинки, розробіть рекомендації собі щодо дій у напрямку задоволення основних потреб.

Методика «Діагностика рівня задоволення основних потреб» [18, с. 127-130]

Інструкція: перед вами 15 тверджень, які ви повинні оцінити, попарно порівнюючи їх між собою. Спочатку оцініть перше твердження в порівнянні із другим, третім, четвертим, п'ятим і т. д. Результати занесіть у першу колонку. Так, якщо під час порівняння першого твердження із другим, перевагу ви надаєте другому, то в першу клітинку запишіть два, якщо перевагу надаєте першому, то впишіть цифру один. Далі, за тією ж схемою, проаналізуйте друге і наступні твердження. Поступово заповніть увесь бланк. Під час роботи корисно до кожного твердження подумки додавати фразу «Я хочу...»:

- 1 Досягнути визнання і поваги.
- 2 Мати теплі стосунки з людьми.
- 3 Забезпечити своє майбутнє.
- 4 Заробляти на життя.
- 5 Мати приємних співбесідників.
- 6 Зміцнити своє положення
- 7 Розвивати свої сили і здібності.
- 8 Забезпечити собі матеріальний комфорт.
- 9 Підвищувати рівень майстерності і компетентності.
- 10 Уникати неприємностей.
- 11 Прагнути нового і небаченого.
- 12 Забезпечити собі впливове положення.
- 13 Купувати собі гарні речі.
- 14 Займатися справою, яка потребує повної самовіддачі.
- 15 Хочу, щоб мене розуміли

Обробка результатів

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1														
	2													
		3												
			4											
				5										
					6									
						7								
							8							
								9						
									10					
										11				
											12			
												13		
													14	
														15

Інтерпретація результатів:

1-й етап. Заповнивши таблицю, підрахуйте, скільки разів ви вибрали кожне із тверджень. Виберіть п'ять тверджень, які отримали найбільшу кількість балів. Розташуйте їх за рівнем ієрархії. Це ваші головні потреби.

2-й етап. Для визначення рівня задоволеності п'яти головних потреб особистості підрахуйте суму балів у кожній секції.

1 Матеріальні потреби – 4, 8, 13.

2 Потреби в безпеці – 3, 6, 10.

3 Соціальні (міжособистісні) потреби – 2, 5, 15.

4 Потреби у визнанні – 1, 9, 12.

5 Потреби у самореалізації – 7, 11, 14.

0–14 балів – потреба задоволена; 15–28 балів – потреба задоволена частково; 29 і вище – потреба незадоволена.

Завдання 5. За допомогою наведеної методики Дж. Холланда визначте власний професійно орієнтований тип особистості. Враховуючи особливості визначеного типу (наведені як в інтерпретаційній частині методики, так і в тексті конспекту), сформулюйте рекомендації щодо подальшого професійного

розвитку, які б враховували сильні і слабкі сторони визначеного типу у зв'язку з бажаним вами напрямком і рівнем досягнень у професійній кар'єрі.

Методика визначення професійної спрямованості (визначення професійно орієнтованого типу особистості) Дж. Холланда [20]

Інструкція: у кожній із наведених у таблиці пар спеціальностей потрібно обрати одну, яку ви вважаєте такою, що найбільше вам підходить.

	а	б
1	Інженер-технік	Інженер-конструктор
2	В'язальник(ця)	Лікар-терапевт
3	Кухар	Економіст з планування
4	Коваль ручного кування	Директор заводу
5	Кресляр	Дизайнер
6	Астролог	Лікар-психіатр
7	Вчений-хімік	Бухгалтер
8	Редактор наукового журналу	Юристконсульт
9	Науковий співробітник	Артист
10	Тренер команди	Статистик
11	Організатор виховної роботи	Адміністратор
12	Адвокат	Реставратор
13	Контролер якості продукції	Постачальник замовлень
14	Касир	Хореограф
15	Податковий інспектор	Письменник
16	Садівник	Біолог
17	Водій автомобіля	Медсестра
18	Інженер-електрик	Секретар-друкарка
19	Муляр	Художник-декоратор
20	Метеоролог	Офіціант
21	Лаборант	Режисер
22	Соціолог	Ревізор
23	Зоолог	Головний технолог
24	Математик	Архітектор
25	Продавець	Обліковець
26	Вчитель	Командир взводу
27	Вихователь	Фотограф
28	Експедитор	Керуючий готельним господарством
29	Коректор	Балетмейстер

30	Керуючий сільгоспфермою	Диригент
31	Радіотехнік	Геолог
32	Слюсар-ремонтник	Аудитор
33	Лісник	Екскурсивод
34	Закрійник	Декоратор вітрин
35	Фізик	Комерційний директор
36	Біохімік	Консультант з маркетингу
37	Токсиколог	Маклер біржовий
38	Логопед	Стенографіст
39	Психолог	Менеджер
40	Референт	Торговець нерухомістю
41	Поет	Бібліотекар
42	Архіваріус	Мистецтвознавець

Ключ до тесту:

Реалістичний тип (Р):

1а, 2а, 3а, 4а, 5а, 16а, 17а, 18а, 19а, 21а, 31а, 32а, 33а, 34а.

Інтелектуальний тип (І):

1б, 6а, 7а, 8а, 9а, 16б, 20а, 22а, 23а, 24а, 31б, 35а, 36а, 37а.

Соціальний тип (С):

2б, 6б, 10а, 11а, 12а, 17б, 29б, 25а, 26а, 27а, 36б, 38а, 39а, 41б.

Конвенційний тип (К):

3б, 7б, 10б, 13а, 14а, 18б, 22б, 25б, 28а, 29а, 32б, 38б, 40а, 42а.

Підприємницький тип (П):

4б, 8б, 11б, 13б, 15а, 23б, 28б, 30а, 33б, 35б, 37б, 39б, 40б.

Артистичний тип (А):

5б, 9б, 12б, 14б, 15б, 19б, 21б, 24а, 27б, 29б, 30б, 34б, 41а, 42б.

Інтерпретація: кожен тип особистості характеризується певними рисами характеру і розуму, здібностями до певних видів діяльності, тяжінням до певного роду занять, змістом захоплень, професійними можливостями.

Нижче в таблиці наведені описи кожного з шести типів особистості. Однак зробити більш-менш впевнений висновок про належність до одного певного типу особистості можна тільки в тому випадку, якщо оцінка за цим типом на кілька балів вище, ніж оцінки за іншими типами.

Типи професійної спрямованості особистості

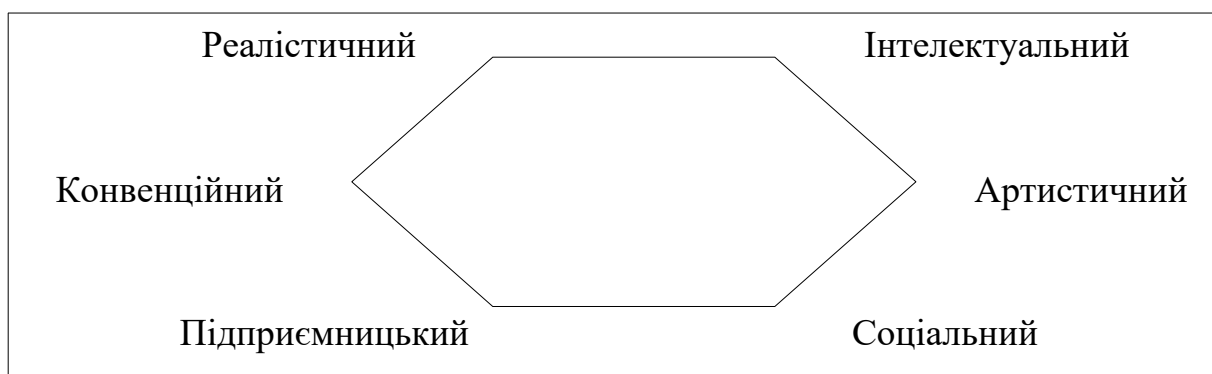
Типи	Психологічні характеристики, особливості, здібності	Орієнтація, спрямованість	Професійне середовище
Р	Активність, прагматизм, наполегливість, раціональність, практичне мислення, розвинені рухові навички, просторова уява, технічні можливості	Конкретний результат, орієнтація на теперішній час, практичне використання речей, заняття, що вимагають фізичного розвитку, спритності, слабка орієнтація на спілкування	Техніка, сільське господарство. Виконання завдань, що вимагають рухових умінь, фізичних зусиль. Мінімальна потреба у соціальних навичках. Конкретність, чітка визначеність завдань
І	Схильність до аналізу, раціональність, незалежність і оригінальність суджень, збалансований розвиток мовленнєвих і математичних здібностей, критичність, допитливість, багатий внутрішній світ, нетрадиційні цінності	Світ ідей, теорій; розумова праця; творчі, інтелектуальні завдання, що вимагають абстрактного мислення, креативності; націленість на результат, а не спілкування в діяльності; сфокусованість у спілкуванні на інформативній стороні	Сфера наукової діяльності. Завдання, що передбачають свободу вирішення, занурення у роботу, націленість на результат. Низька інтенсивність міжособистісних стосунків
С	Уміння спілкуватися, гуманістичність, ідеалістичність, здатність до співпереживання, розуміння інших,	Люди, спілкування, встановлення контактів з оточенням, прагнення вчити, виховувати, організувати. Не	Соціальні організації, заклади освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, спорту. Соціальне

	залежність від оточення, тактовність, моральність, уміння слухати, говорити, впливати	прагнуть до вирішення інтелектуальних проблем	оточення і завдання, пов'язані з взаємодією з іншими, особистим спілкуванням, соціально-психологічним впливом
К	Самоконтроль, консервативність, наполегливість, стереотипний підхід до проблем, схильність бути виконавцем, традиційність, конформність, старанність, математичні здібності переважають	Чітко організована, структурована діяльність, робота за інструкціями, алгоритмами, низька толерантність до невизначеності, низький рівень соціальної активності і фізичного навантаження	Фінанси, економіка, розрахунки, бухгалтерія, діловодство. Діяльність, що вимагає здібностей до обробки рутинної інформації і числових даних
П	Амбіційність, імпульсивність, самовпевненість, конкурентність, доміантність, заповзятість, готовність до ризику, оптимізм, перевага мовленнєвих здібностей, організаторські здібності	Прагнення визнання, лідерства, керівництва, влади, високого соціального статусу, уникнення рутинних занять, праці з великим рівнем напруги, концентрації уваги, інтерес до економіки і політики	Вирішення складних, невизначених завдань, спілкування з різними людьми у різних ситуаціях, що вимагають розуміння мотивів поведінки інших людей. Управління, скеровування, визначення напрямку

			діяльності і цілей
А	Уява й інтуїція, емоційність, непрактичність, демонстративність, незалежність, гнучкість і оригінальність мислення, розвинене сприйняття і рухові здібності	Самовираження, творчі заняття, акцент на власному Я, уникнення монотонної фізичної діяльності, регламентованості, жорстких правил і вимог	Види діяльності наближені до художньої творчості: образотворче мистецтво, музика, література. Гнучкі, м'яко структуровані організації

Примітка: Р – реалістичний тип, І – інтелектуальний тип, С – соціальний тип, К – конвенційний тип, П – підприємницький тип, А – артистичний тип.

Більш точний висновок про професійну спрямованість особистості можна зробити, враховуючи не максимальну оцінку по одному з типів, а визначивши три типи, що мають найбільші оцінки. Справа в тому, що відповідно до теорії Дж. Холланда шість типів особистості згруповані один з одним за ступенем схожості у формі шестикутника (див. рисунок нижче) Кожен тип найбільш схожий зі своїми сусідами по шестикутнику і найбільш відрізняється від протилежного у шестикутнику типу особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад. школа, 1976. 272 с.

2 Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

3 Гомонюк В. О. Особливості професійних деформацій керівників. URL: http://www.rusnauka.com/21_NNP_2010/Psihologia/70674.doc.htm

4 Данова К. В. Конспект лекцій з дисципліни «Психологія праці та її безпека» (для студентів 3 курсу денної форми навчання напряму підготовки 6.170202 «Охорона праці»). Харків: ХНУМГ, 2014. 38 с.

5 Дуткевич Т. В. Вікова і педагогічна психологія: навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Друк ПП Буйницький О. А., 2006. 208 с.

6 Лесько О. Й., Прищак М. Д., Залюбівська О. Б. та ін. Етика ділових відносин. Вінниця: ВНТУ, 2011. 309 с.

7 Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для вузов. 2-е изд. М.: Академический проект, Фонд «Мир», 2008. 336 с.

8 Карпіловська С. Я., Мітельман Р. Й., Синявський В. В., Ткаченко О. М., Федоришин Б. О., Яцишин О. О. Основи професіографії: навч. посібник. Київ: МАУП, 1997. 148 с.

9 Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. 200 с.

10 Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.

11 Кулагина И. Ю., Коллюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учеб. пособие для студентов вузов. Москва: ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.

12 Кулініч О. І. Психологія управління: навч. посібник. Львів: ВПВ ЛВЦНТЕІ, 2006. 126 с.

13 Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. С. 10–11.

14 Мазяр О. В., Кириченко В. В. Психологія праці: модульний курс: навч. посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 190 с.

15 Мяленко В. В. Психологія професійної самореалізації молоді: монографія. Київ: Міленіум, 2016. 104 с.

16 Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч.-метод. посібник / за ред. В. А. Козакова. Київ: КНЕУ, 2003. С. 128–129.

17 Рибалка В. В. Психологія і педагогіка праці особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 136 с.

18 Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2004. 270 с.

19 Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

20 Тест Дж. Голланда для визначення професійних типів особистості. URL: <https://fc.vseosvita.ua/000zi1-25cb.pdf>.

